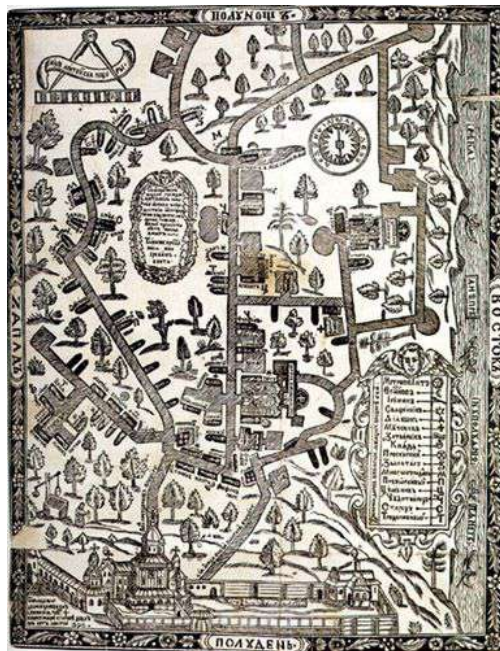

Полтавський національний університет імені В. Г. Короленка
Кафедра історії України

Сітарчук Р.А., Коваленко О.В.

СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Навчально-методичний посібник

Полтава
2011

ВВК 63.3(4Укр)4
УДК 94(477)«8/16»(07)
С 8

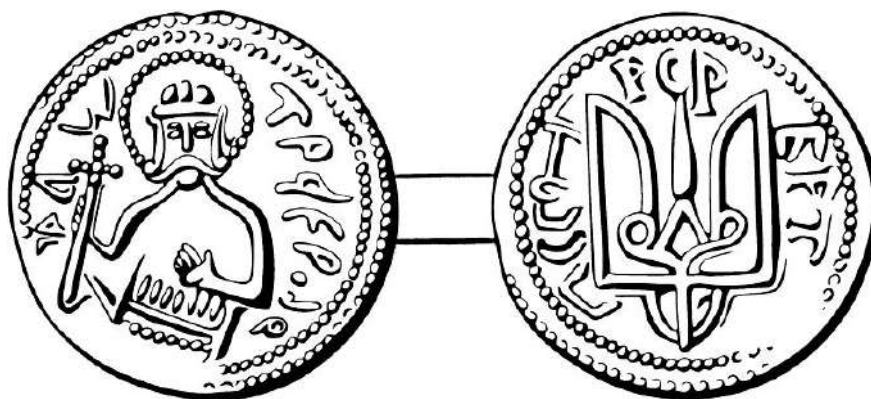
Рецензенти:

В.В. Стрілець, доктор історичних наук, професор Полтавського юридичного інституту національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

А.В. Гейко, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту керамології — відділення Інституту народознавства Національної академії наук України.

Друкується за рішенням ученої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Сітарчук Р.А., Коваленко О.В. Середньовічна історія України. Навчально-методичний посібник / Роман Анатолійович Сітарчук, Оксана Валентинівна Коваленко. — Полтава : Друкарська майстерня, 2011. — 84 с.

© Р.А. Сітарчук, 2011
© О.В. Коваленко, 2011

З М І С Т

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ВИЧЕННЯ КУРСУ	4-7
СТРУКТУРА КУРСУ, ТАБЛИЦЯ І ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ	8-9
МОДУЛЬ І	
Програмні положення	10-12
Плани лекцій	13
Плани семінарських занять із бланками самостійної роботи	14-37
Питання для контрольно-модульної роботи №1	38-39
Теми для індивідуальних робіт	40
Література до модуля І	41-44
МОДУЛЬ ІІ	
Програмні положення	45-47
Плани лекцій	48
Плани семінарських занять із бланками самостійної роботи	49-73
Питання для контрольно-модульної роботи №2	74-75
Теми для індивідуальних робіт	76
Перелік корисних електронних ресурсів	77-78
Питання до екзамену	79-81
Список ілюстрацій	82-83

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Основні терміни

Болонський процес — діяльність європейських країн, спрямована на узгодження системи їх вищої освіти. До Болонського процесу зараз приєдналися понад 40 країн, у тому числі й Україна (з 2005 року), взявши активний курс на інтеграцію в загальноєвропейський освітній простір.

Модульно-рейтингова система навчання — це така організація навчального процесу, при якій вивчення студентом навчальної дисципліни відбувається шляхом послідовного і ґрунтовного опрацювання змістових модулів, а оцінювання якості його роботи та рівня здобутих знань, умінь і навичок здійснюється за рейтинговою системою.

Модуль — задокументована завершена частина освітньо-професійної програми, що реалізується у відповідних формах навчального процесу.

Змістовий модуль — це окрема самостійна частина дисципліни (кілька тем або розділів), що логічно об'єднує систему навчальних елементів за змістом, результатами і є складовою одного з оцінювальних блоків знань студентів.

Оцінювальний блок — вид навчальної діяльності студентів (робота протягом семестру, семестрова атестація, іспит тощо), оцінений у балах.

Рейтинг — це порядкова позиція студента за результатами навчання. Види рейтингу: семестровий, річний. *Рейтингова система* оцінювання навчальної роботи студента — це така методика визначення якості його роботи та рівня здобутих протягом навчання знань, умінь і навичок, яка передбачає оцінювання в балах усіх результатів, досягнутих студентом.

Предмет *«Середньовічна історія України»* вивчається у IV семестрі на історичному факультеті. Хронологічно він охоплює період з IX століття по 1648 рік (початку козацької революції під проводом Б. Хмельницького), однак для більш повного розкриття змісту деяких історичних категорій можливе звернення до раннього чи пізнього часу. Метою курсу є засвоєння студентами однієї з найцікавіших і водночас визначальних епох в історії України, коли на її теренах виникли перші етнічні державні формування і почала виокремлюватися із загальної руської людності майбутня українська нація. Весь період розбитий на два модулі: «Княжа доба в історії України» і «Литовсько-Польська доба на українських землях та виникнення українського козацтва». У першому з них студенти ознайомляться з Давньоруською та Галицько-Волинською державами (теоріями їх походження, становлення, розквіту, роздробленості, суспільно-політичним, соціально-економічним, культурним розвитком). У другому — вивчається становище українських земель у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. В окрему тему виділено зародження та становлення українського козацтва як стану, зокрема — теорії його походження, категорії, повстанські рухи тощо. Програма курсу затверджена на засіданні вченої ради Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка у 2004 році. Загальна кількість навчальних годин становить 144, із них 36

відведено на лекції, 28 — на семінарські заняття і 40 — на самостійну роботу, 40 — на індивідуальну роботу. Форма підсумкового контролю — екзамен у IV семестрі.

Види навчальної діяльності студентів та форми контролю за нею

Лекція — провідна форма активізації пізнавальної діяльності студентів, у ході якої викладаються узагальнені, вузлові питання навчальної дисципліни. Лектор орієнтує їх на творче опанування матеріалом, дає настанови для наступної самостійної роботи над історичною літературою. Викладач здійснює облік відвідування лекцій студентами і може проводити серед них опитування на предмет виявлення знань із матеріалу попередньої лекції. Студент самостійно вирішує відвідувати лекції чи ні, втім за кожний її пропуск від його рейтингової оцінки віднімається 1 бал.

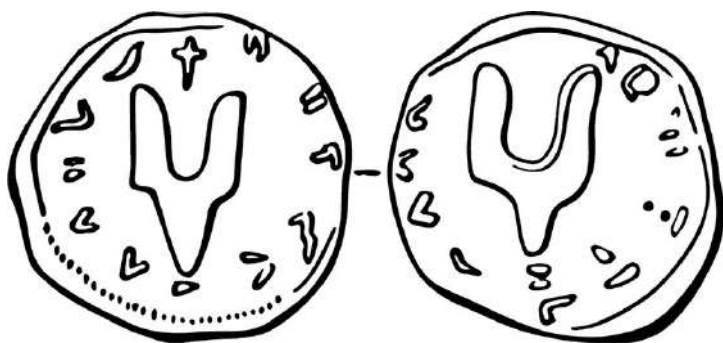
Поточний контроль спрямований на перевірку систематичності роботи студентів, рівня засвоєння матеріалу впродовж викладання курсу. Він здійснюється під час проведення аудиторних занять та перевірки виконання самостійних та індивідуальних завдань.

Семінарське заняття — основна форма аудиторної роботи студентів. Повна, обґрунтована, логічно-послідовна усна відповідь на питання семінару оцінюється максимально 5 балами. За активну участь у розв'язанні проблем, винесених на обговорення, за *доповнення* студент отримує максимально 3 бали. З метою проміжної перевірки знань студентів, на семінарських заняттях проводяться *експрес-тести*, кожен з яких оцінюється максимально до 5 балів. Цій формі опитування підлягають теоретичні питання, що розглядаються на занятті.

Індивідуальні завдання є обов'язковими, виконуються в поза аудиторний час і розподіляються *викладачем*, однак при цьому максимально враховується *вибір студента*. Кожне індивідуальне завдання оцінюється максимально 5 балами. Якщо в переліку запропонованих індивідуальних завдань немає наукових проблем із курсу, які студент хотів би детально опрацювати, він може запропонувати свою тему і, узгодивши з викладачем, виконати її.

Модульно-рейтингова система передбачає виконання студентами *самостійної роботи*, яка є обов'язковою. Перелік питань для самостійного опрацювання зазначено після кожного семінарського заняття. Вони повинні виконуватися в окремому зошиті, або на відксерокопійованих бланках і передбачають висвітлення тих тем курсу, які не розглядатимуться в аудиторний час. Кожне з виконаних завдань оцінюється максимально 5 балами. Самостійна робота здається до кожної теми.

Студент може отримати додаткові бали до рейтингу за *написання реферату* (максимум — 5 балів). Тему рефератів студент обирає із запропонованого викладачем переліку або самостійно визначає й узгоджує з викладачем. Вона передбачає максимально самостійний пошук та опрацювання студентом додаткової наукової літератури, нагромадження значного фактичного матеріалу, наявність конструктивних та глибоко обґрунтованих висновків.

Методичні рекомендації по написанню рефератів.

Реферати готуються за темами, які пропонуються до кожного модуля. Обсяг реферату до 10 сторінок рукописного або друкованого тексту. Реферативне

повідомлення призначене для заслуховування на семінарському занятті у тезовому вигляді. Обравши тему, окресліть коло джерел та літератури пропоновані до теми кожного модуля, скористайтеся додатковою літературою. Список усіх використаних джерел та літератури необхідно подати наприкінці тексту.

Складіть план реферату, він не повинен бути занадто складним та переобтяженим другорядними питаннями, проте й не занадто простим, оскільки тоді він не виконає свою головну функцію — структурувати реферативне дослідження, підготувати його з логічним викладом подій, зробити більш чітким виступ.

Опрацювавши літературу, напишіть текст реферату. Зверніть увагу на такі моменти. Події слід описувати за схемою: причини та передумови, сутність події чи явища, його наслідки, оцінка. Звертайте увагу на дискусійні питання, подавайте різні точки зору на те чи інше питання, зазначаючи прізвища дослідників. Висловлюйте власну оцінку описаного. Завершуйте кожен пункт плану невеликим висновком. У кінці роботи подайте загальний висновок.

Літературу слід оформляти згідно прийнятих у наукових виданнях вимог. Зразок: Автор. Назва. — Місто видання: Видавництво, Рік видання. — загальна кількість сторінок. (наприклад 305 с.) Автор. Назва статті // Назва збірки чи періодичного видання. — Місто видання: Видавництво, рік видання. — Номер журналу (випуску, частини — наприклад — Вип. 1., Ч.2., №5). — Кількість сторінок статті. (С.15-98.)

Студент може отримати додаткові бали до рейтингу. *За ведення зошити для семінарських занять* студент може отримати 5 балів. Записи в зошиті повинні бути охайними, по можливості — розбірливими. На останньому семінарському занятті з курсу студент здає викладачеві зошит із відповідями на питання планів усіх семінарів. Якщо конспект неповний, тоді жодних балів до рейтингу не додається.

За активність та ініціативу під час вивчення дисципліни студент може також отримати додаткові бали (максимально — 5).

Модульний контроль здійснюється як підсумок роботи студента впродовж вивчення окремого модуля за результатами теоретичного та практичного матеріалу, передбаченого ним. У час між семінарами викладач призначає студентам дні, на яких здійснює проміжний контроль за станом самостійно роботи студента (виконанням ним індивідуальних завдань). На

останньому занятті першого модуля студент звітується про виконання першого завдання, а на останньому занятті другого модуля здається друге завдання.

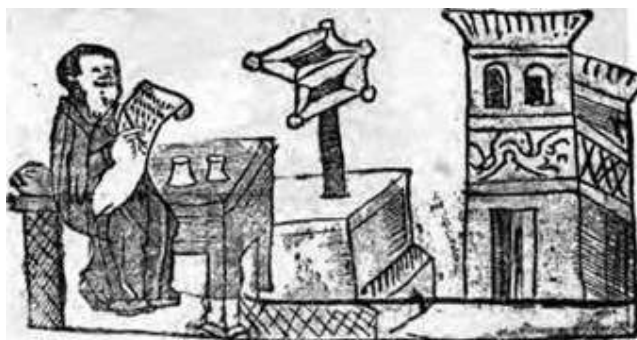
Підсумковою формою контролю для кожного модуля є *контрольно-модульна робота*, яка триває одну астрономічну годину в присутності викладача і складається з 2 теоретичних питань. Кожне із них оцінюється максимально 4 балами (в сумі — 8 балів). Якщо при написанні роботи студент набирає 4 і більше балів, то вона вважається зарахованою. У разі не набрання необхідної кількості балів, студенту надається право повторного виконання цієї роботи (але іншого варіанту). За переписування контрольної роботи від кількості балів, набраних за повторне її виконання, віднімається 1 бал. Якщо студент не з'явився на контрольну роботу без поважних причин, то не отримує балів до рейтингу. У разі неявки з поважної причини, він має право, у час відведений викладачем для відпрацювання, написати цю роботу без знімання штрафних балів.

До підсумкового контролю допускаються студенти, які виконали всі види робіт, що є складовими модулів.

По закінченню опанування курсу викладач при необхідності призначає додаткове поза аудиторне заняття для деяких студентів, які намагаються підвищити до залікового рівня чи покращити свою рейтингову оцінку.

За сумою одержаних балів *формується рейтинг студента*. Він складається з балів, отриманих під час всіх обов'язкових форм поточного й модульного контролів, а також з додаткових балів (за активність під час занять, за доповнення, за зошит), максимально *60 балів*. Якщо студент бажає покращити свою модульно-рейтингову оцінку, отриману в процесі навчання, він може скласти екзамен, однак за умови виконання всіх обов'язкових видів робіт, на екзамені максимально студент може отримати *40 балів*. До екзамену допускаються лише ті студенти, що отримали 35 і більше балів.

Студент може, за домовленістю з викладачем, *достроково вивчити і скласти звіт* із матеріалів запропонованих до модулів та отримати рейтингову оцінку. Максимальна рейтингова оцінка — 100 балів. Їх розподіл та систему оцінювання успішності показано в таблицях:

**СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ
«СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»**

<i>№ з/ п</i>	<i>Змістовні модулі</i>	<i>Кількість годин</i>				
		<i>Лекції</i>	<i>Семі- нари</i>	<i>Само- стійна робота</i>	<i>Індивіду- альна робота</i>	<i>Всього</i>
<i>МОДУЛЬ I. Київська Русь</i>						
1.	<i>Вступ до предмету, періодизація, огляд літератури</i>	2	2	4	4	
2.	<i>Виникнення держави Русь та період її піднесення</i>	8	6	6	6	
3.	<i>Соціально-економічний та суспільно-політичний устрій Київської Русі</i>	4	4	6	6	
4.	<i>Галицько-Волинське князівство</i>	6	4	4	6	
<i>МОДУЛЬ II. Українські землі в складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої</i>						
5.	<i>Литовсько-Руська держава</i>	6	4	6	6	
6.	<i>Українські землі у складі Речі Посполитої</i>	6	4	6	6	
7.	<i>Виникнення та діяльність українського козацтва</i>	4	4	6	6	
<i>ВСЬОГО</i>		36	28	40	40	144

ТАБЛИЦЯ РОЗПОДІЛУ БАЛІВ

№ з/п	Вид діяльності студента	Кількість балів	Кількість занять і виконаних робіт	Всього балів
1	*Відповідь на семінарському занятті	5	14	20
2	*Виконання індивідуальних завдань	5	2	10
3	*Виконання самостійних робіт	5	3	15
4	*Контрольно-модульна робота	7,5	2	15
ВСЬОГО				60
5	<i>Доповнення до відповіді</i>	2	14	28
6	<i>Експрес-тести</i>	5	5	25
6	<i>Активність та ініціатива</i>	5		5
7	<i>Ведення зошиту</i>	5		5
8	*Екзамен	40		40

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ

За шкалою ECTS	За національною шкалою	За шкалою навчального закладу
<i>A</i>	<i>Відмінно</i>	<i>90-100</i>
<i>B</i>	<i>Добре</i>	<i>82-89</i>
<i>C</i>	<i>Добре</i>	<i>75-81</i>
<i>D</i>	<i>Задовільно</i>	<i>68-74</i>
<i>E</i>	<i>Задовільно</i>	<i>60-67</i>
<i>F</i>	<i>Незадовільно з можливістю повторного складання</i>	<i>35-59</i>
<i>X</i>	<i>Незадовільно з обов'язковим повторним курсом</i>	<i>1-34</i>

Примітка: значком* позначені ті види діяльності студентів, які є обов'язковими для виконання.

МОДУЛЬ І. КИЇВСЬКА РУСЬ

Програмні положення

Вступ. Предмет і завдання курсу “Середньовічна історія України”, його місце в системі загальної історії України. Наукова періодизація курсу. Огляд історіографії історії середньовіччя в Україні.

Київська Русь — становлення держави. Київська Русь в історіографії та джерелах. Походження терміну “Русь”. Проблема виникнення Київської Русі. Норманська (Варязька), Антинорманська та інші теорії походження державності на Русі. Заснування Києва. Князь Кий. Утворення державного об’єднання слов’янських племен Подніпров’я. “Руська земля”. Князі Аскольд і Дір. Постать князя Рюрика. Державний переворот 882 року, князь Олег. Початок розширення кордонів Давньоруської держави. Візантійські походи. Питання походження та діяльності князя Ігоря. Ольга, її реформи та дипломатія. Князування Святослава Ігоревича. Його військові походи.

Період найбільшого політичного піднесення держави. Ярополк та інші Святославовичі. Прихід до влади князя Володимира Великого, його перетворення в соціально-господарській сфері. Початок релігійної реформи. Прийняття християнства — різнобічні погляди на проблему. Формування системи передачі влади. Боротьба за владу після смерті Володимира Великого. Святополк. Борис та Гліб. Мстислав. Початок князування Ярослава Мудрого. Завершення суспільно-політичного сформування держави. “Руська правда”. Зміна в становищі Руської церкви. Іларіон. Ярослав Мудрий — “тесть Європи”.

Київська Русь у другій половині XI - першій третині XII століття. Нащадки Ярослава мудрого. Тріумвірат. Святослав, Всеволод, Святополк. Міжусобні війни. Любецький з’їзд князів. Спроба нормалізації відносин. Володимир Всеволодович. Боротьба з половцями. Мономаховичі. Мстислав.

Феодална роздробленість (30-і рр. XII ст. – 40-і рр. XIII ст.). Причини феодалної роздробленості Київської Русі. Боротьба за Київ. Князування Всеволода Ольговича, Ізяслава Мстиславовича, Юрія Довгорукого, Ізяслава Давидовича, Ростислава Мстиславовича, Мстислава Ізяславовича. Зруйнування Києва Андрієм Боголюбським. Ольговичі й Ростиславичі в боротьбі за першість на Русі. Князі — дуумвіри на київському столі: Святослав та Рюрик. Князування Всеволода Юрійовича і Романа Мстиславовича.

Економічне і політичне посилення окремих феодалних центрів. Південно-руські князівства: Київське, Чернігово-Сіверське, Переяславське. Виникнення нових об’єднуючих центрів: південно-західного та північно-східного. Ростово (Володимиро)-Суздальська земля. Розвиток Новгородського, Рязанського, Псковського князівств. Політичні відносини між князівствами. Становище країни напередодні монгольського вторгнення.

Суспільний та соціально-економічний устрій держави. Господарський механізм Київської Русі. Землеробство, розподіл землеволодіння.

Скотарство. Ремесло. Місто і його населення. Внутрішня і зовнішня торгівля. Народні рухи. Віче.

Культура Русі. Витоки слов'яно-руської культури. Усна народна творчість. Билини. Освіта і писемність. Берестяні грамоти. Літописання. Література. Бібліотеки. Архітектура і мистецтво. Музика. Особливості розвитку культури в період феодальної роздробленості. Соціально-культурні зв'язки і взаємовпливи між окремими князівствами. Ідея єдності та її відображення в пам'ятках літератури. “Слово о полку Ігоревім”. Літописання XII-XIII століття. Давньоруська етнокультурна спільність. Культура Київської Русі в контексті загально - світової культури. Місце Київської Русі в історії України.

Галицько – Волинська держава

Галицьке князівство після відокремлення від Києва. Рюрик, Володар і Василько. Князь Володимирко — становлення Галицького князівства, особливості його розвитку. Піднесення Галичини за Ярослава Осмомисла. Боярська опозиція. Політика Володимира Ярославовича. Угорська інтервенція. Боротьба за княжий стіл.

Розвиток Волинського князівства після від'єднання від Києва. Князі Ізяслав Мстиславович, Мстислав Ізяславович. Піднесення Волинського князівства за Романа Мстиславовича.

Об'єднання Галицького і Волинського князівств в єдину державу. Розширення кордонів князівств за рахунок земель Південної Русі. Тимчасовий занепад князівств після смерті Романа Мстиславовича. Правління князів Рюриковичів. Боротьба з угорською агресією та боярською опозицією. Боярське правління в Галичині. Захоплення частини волинських і галицьких земель польськими та угорськими завойовниками. Іноземне правління в Галичині. Мстислав Удатний. Відновлення руського князювання в державі. Правління Андрія угорського.

Визволення Данилом і Васильком Романовичами Волині з польського панування. Повернення Галича (1238 р.). Відродження єдності Галицько-Волинської держави за Романовичів. Зростання могутності розширення кордонів на схід. Данило Галицький. Градобудівництво. Фортифікаційне та військове мистецтво.

Монголо-татарська експансія. Загальна характеристика держави Моголів. Початок монгольської експансії на руські землі. Хан Батий. Створення осередку монгольських завойовників із центром у м. Сараї. Монгольське панування на південно-руських землях. Спроба створення загальноєвропейської коаліції проти Золотої Орди. Боротьба короля Данила Галицького з “татарськими людьми”.

Галицько-Волинська держава за Даниловичів. Правління Лева I. Король Юрій I. Створення львівської митрополії. Князі Андрій і Лев II Юрійовичі. Спроба визволення з під монгольського панування. Правління Юрія II (Болеслава Тройденевича) — останній період існування єдиної

держави. Посилення польських впливів у Галичині. Відокремлення Волині (1340 р.). Любарт Гедимінович. Захоплення Польщею Галичини (1349 р.).

Економічний, соціальний та суспільний розвиток Галицько-Волинської держави. Організація влади. Внутрішня і зовнішня політика. Розвиток міст. Магдебурзьке право. Ремесло. Торгівля. Культура. Значення Галицько-Волинської держави в історії України.

Київська псалтир або Спирідонія. 1397 р

ТЕМИ ЛЕКЦІЙ

Лекція №1 (2 години)

1. Предмет і завдання курсу «Середньовічна історія України».
2. Питання термінології та державності Русі.

Лекція №2 (8годин)

1. Виникнення Давньоруської держави. Перші князі.
2. Період найвищого піднесення Київської Русі.
3. Період феодальної роздробленості.

Лекція №3 (4 години)

1. Суспільно-політичний і соціально-економічний розвиток держави.
2. Культура Київської Русі.

Лекція №4 (6 годин)

1. Галицько-Волинське князівство: виникнення та становлення.
2. Розвиток держави за часів Данила Романовича та його наступників.
3. Особливості суспільного, соціально-економічного і культурного розвитку Галицько-Волинського князівства.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема №1

РУСЬКА ЗЕМЛЯ У ІХ-Х СТОЛІТТЯХ

Семінарське заняття № 1-2 (4 години)

Теоретичний блок

1. Предмет, завдання курсу. Періодизація, історіографія.
2. Етимологія назви “Русь”*.
3. Теорії походження держави*.
4. Передумови утворення держави Русь. Перші князі.

* Розповідь обов'язково ілюструвати цитатами з джерел.

Термінологія для закріплення: *антинорманська теорія, варяги (нормани), військовий союз племен, гали, кельти, наукова теорія, норманська теорія, ознаки держави, рутини, «Русь», князі: Кий, Аскольд, Рюрик, Олег, Ігор, Ольга, Святослав, Ярополк), Хозарський каганат, військові походи князів, віче.*

Рекомендації по підготовці теоретичної частини:

Перше заняття присвячене початковому етапу державотворення на теренах східних слов'ян. Розпочинається воно із з'ясування предмету, хронологічних меж, історіографії Середньовічної історії України.

Слід охарактеризувати процес об'єднання племен. Визначити поняття держава, головні риси державно-структурованого суспільства. Визначити механізми утворення держави: марксистське, торгівельно-економічне (М. Грушевський), визначити роль міст у державному утворенні (П. Толочко). Слід відмітити наявні у літературі ідеї, сутність яких полягає у впевненості проникнення християнства у середовище східнослов'янських племен до їх офіційного хрещення (М.Брайчевський).

Одне з найголовніших питань цього модулю — утворення східнослов'янської держави. Низка племінних союзів, які проживали на території України та суміжних землях (близько 15) об'єднуються в єдину державу. Визначте поняття держава, назвіть ознаки держави. Прослідкуйте основні причини об'єднання: мова, релігія, культура, торгівля, економічні інтереси, захист, політика полянських князів по розширенню своєї території. Однією з найцікавіших проблем початкового етапу державотворення на руських теренах є питання етимології поняття Русь. Розгляньте дискусію з цього приводу. Обов'язково проілюструйте розповідь посиланнями на джерела. Охарактеризуйте основні теорії походження Русі. Розкриваючи сутність процесу утворення держави необхідно розуміти, що існує два основні підходи: марксистський — державність виникає в класовому в класовому суспільстві (тобто у слов'ян державність виникає на феодалному ступені розвитку суспільства); цивілізаційний, який державність вбачає в тому випадку, коли у суспільстві наявні такі явища, як монопольна власність на землю та допускає неповну власність феодала на виробника продукції, матеріальних благ.

Характеризуючи діяльність перших князів слід розкрити діяльність таких лідерів полян, як Дір і Аскольд. Нестор зазначав, що вони були братами. Проте, існують різні точки зору на це питання, зупиніться на них Кінець правління Аскольда пов'язують з його смертю у 882 р. і тлумачать по різному: державний переворот, що полягав у вбивстві князя, верхівки полянського князівства та перехід влади до норманських завойовників, в особі Олега; повстання на релігійному ґрунті, очолювана волхвами, яке спрямовувалося проти спроб Аскольда охрестити полян.

Подайте коротку характеристику діяльності перших князів Русі — Олега, Ігоря, Ольги, Святослава. Прокоментуйте найважливіші події, зробіть висновки по першому етапу існування руської держави.

САМОСТІЙНА РОБОТА №1

студента _____ групи _____

Не забувайте збільшувати аркуш до формату А4.!!!

1. Дайте характеристику теоріям походження держави Русь за такою схемою:

Умовна назва	Зміст теорії	Дослідники (не менше 3-х)	Уривок з будь-якого джерела, що підтверджує теорію	Власний коментар

САМОСТІЙНА РОБОТА №1

(продовження)

студента _____ групи _____

2. Про які події оповідається в уривку з дослідження М.Дрінова «Южные славяне и Византия в X веке» (1875)? Коли вони відбулися і чим завершилися?

3.

23-го Априля Цимисхій приблизилъ къ Силистрѣ, гдѣ Святославъ, покинутый вспомогательными отрядами Мадьяръ и Болгарь, дожидался его только съ остатками дружины. Передъ стѣнами города онъ мужественно встрѣтилъ Византійцевъ, цѣлый день храбро отражалъ ихъ нападеніе, но когда къ ночи уже на крайне изнуренныхъ продолжительнымъ сраженіемъ Руссовъ устремилась вся Византійская конница, они не выдержали ея натиска и отступили въ городъ, который немедленно былъ осажденъ. Цѣлыхъ три мѣсяца продолжалась эта осада, которую Византійцы вели не только сухопутными своими силами, но и флотомъ, со стороны

4. Прокоментуйте уривок із записок арабського мандрівника Ібн-Даста (подано за публікацією Хвольсона 1869 р.).

§ 2.

Русь имѣетъ царя, который зовется Хаканъ - русь ⁹³). Они производятъ набѣги на Славянъ; подъѣзжаютъ къ нимъ на корабляхъ, выходятъ на берегъ и полонятъ народъ, который отправляютъ потомъ въ Хазеранъ и къ Болгарамъ и продаютъ тамъ ⁹⁴). Пашень Русь не имѣетъ и питается лишь тѣмъ, что добывается въ землѣ Славянъ ⁹⁵).

КИЇВСЬКА РУСЬ: ДЕРЖАВА, ЛЮДИ, КУЛЬТУРА

Семінарське заняття № 3 (2 години)

Теоретичний блок

1. Розквіт Київської Русі за часів Володимира Великого і Ярослава Мудрого.
2. Русь у середині XI- середині XIII ст.
 - а) Володимир Всеволодович (Мономах) і Мстислав Володимирович;
 - б) боротьба князів за Київ у XII- першій половині XIII ст.
3. Русь і Степ. Кочові народи: печеніги, половці.

Семінарське заняття № 4 (2 години)

1. Галицько-Волинське князівство.
 - а) Розвиток Галичини та Волині XII ст.
 - б) Утворення Галицько-Волинського князівства. Роман Мстиславович;
 - в) Данило Галицький.
2. Походи Батия. Золота Орда.
3. Князівство за Даниловичів

Термінологія для закріплення: *дуумвірат, Володимир Мономах, кочовики, Любецький з'їзд, народні повстання та бунти, печеніги, половці, розквіт держави (князі Володимир Великий, Святополк Окаянний, Мстислав Володимирович, Ярослав Мудрий), становлення держави, боярська опозиція, Данило Галицький, Волинь, волинські князі (Ізяслав Мстиславович, Мстислав Ізяславович, Роман Мстиславович), Галичина, галицькі князі (Рюрик, Володар, Василько, Володимирко, Ярослав Осмомисл, Володимир),*

монгольська експансія, польська експансія, «татарські люди», угорська експансія (королевичі Коломан, Андрій).

Рекомендації по підготовці теоретичної частини:

Семінарське заняття присвячено такій складовій темі, як держава Київська Русь: етапу розквіту Київської Русі та пов'язаний із княжінням Володимира Великого і Ярослава Мудрого, складання Галицько-Волинського князівства, взаємовідносин держави Русь із кочовиками. У першому питанні наголосить, що за Володимира Великого (980-1015 рр.) — відбулося розширення руських земель, він проводив оборонні війни, заходи по зміцненню кордонів, провів реформи, серед яких найвагомішою була релігійна реформа. Розкрийте причини її проведення, сутність, наслідки. Проте самостійно слід розглянути це питання докладніше. Слід звернути увагу на те, що більшість дослідників твердять, що християнство проникає у свідомість східних слов'ян задовго до офіційного хрещення Русі. Головною дефініцією цього питання є також теза, що християнізація не була одномоментною подією. Виділяють етапи цього процесу:

1. готський
2. спроба християнізації за Аскольда (Брайчевский М.Ю. Утверждение христианства на Руси. — К., 1959)
3. хрещення княгині Ольги
4. остаточний вибір монотеїстичної релігії за Володимира.

Назвіть причини прийняття християнства:

1. необхідність міжнародного визнання
2. високий рівень культурного розвитку християнських країн
3. відповідність політичного розвитку держави та феодальному способу виробництва
4. вплив Візантії
5. особисті мотиви Володимира (див. Толочко П. Володимир Святий. — К., 1996.).

Викладіть події 80-х рр. X ст. по реформації релігії. Зверніть увагу на те, що спроба реформації язичництва, яка супроводжувалася реакцією, не дала бажаних наслідків. Пантеон з 6 богів не перетворив Київ на єдиний ідеологічний центр язичницької Русі. Не привів і до ліквідації автономістських тенденцій на місцях. Викладаючи факти процесу хрещення Русі, відзначте, що ідеологічна перебудова і в самому Володимирі і в усьому давньоруському суспільстві відбувалося не зовсім спокійно. Мали місце і соціальні потрясіння. Проте нове історично було потрібне Русі, оскільки перед нею стояли завдання якнайшвидшого входження до загальноєвропейської культурно-історичної спільності.

Наступним етапом консолідації земель є княжіння Ярослава Мудрого (1034-1054). Його княжіння прийнято вважати апогеєм могутності Київської Русі. Аргументуйте цю тезу. Розкрийте основні аспекти діяльності Ярослава Мудрого. Що засвідчувало прагнення Ярослава добитися міжнародного визнання? Розкрийте сутність “принципу сеньйорату” (система ротацій в межах родини до старшого у роді, а не від батька до сина).

Київська Русь у своєму розвитку пройшла ряд етапів:

1. виникнення і формування давньоруської держави (IX- кін. X ст.);
2. період розвитку Київської Русі (кін. X – сер. XI ст.);
3. період занепаду та феодалної роздробленості Київської Русі (XI-30-ті рр. XII- 40-ві рр. XIII ст.)

Як єдина держава Київська Русь існувала з XI- 30-ті рр. XII ст. Охарактеризуйте відносини Русі із печенігами. Половці — конфедерати чи вороги?

Друге семінарське заняття цієї теми присвячене Галицько-Волинському князівству. Розкрийте розвиток Волині та Галичини до об'єднання. Вони сформувалися, як окремі землі до X ст. і вже сформованими були приєднані до Київської Русі. Слід наголосити, що власне тому Галичина і Волинь одними з перших виокремилися в процесі роздробленості (назвіть причини інші причини). Назвіть племена, якими заселялись ці території, їх суспільний

лад, особливості економічного розвитку, ворогів. Наголосіть на тісних взаємозв'язках між сусідніми землями. Саме вони стали поряд у спільні боротьбі проти агресії Угорщини та Польщі і були передумовами об'єднання цих земель у єдине князівство. Це об'єднання відбулося у 1199 р. за часів князя Романа. Розкрийте внутрішню та зовнішню політику князя Романа. Поясніть причини смути у Галицько-Волинському князівстві в I чверті XIII ст. Назвіть дві тенденції у боротьбі за владу.

Відповідь на наступне питання розпочніть із приходу до влади сина Романа — Данила. Назвіть етапи закріплення Данила на Галичині та Волині. Поясніть, чому правління Данила Галицького вважається розквітом Галицько-Волинського князівства. Дайте оцінку діяльності Данила Галицького. При наявності реферативного повідомлення про Данила Галицького доцільно його заслухати.

Розкриваючи друге запитання заняття, а саме історію Галицько-Волинського князівства в кінці XIII — в II половині XIV ст. слід розкрити становище у державі при Даниловичах. Спадкоємці Данила зберегли політичну цілісність князівства, але суперничали за першість у ньому. У чому причини такого становища, яке склалося після смерті Данила. Землі розподілені між Шварном, Левом, Мстиславом лише на початку XIV ст. об'єдналися під владою онука Данила князя Юрія Львовича (1301-1308).

Відмітьте два головні аспекти діяльності Юрія: економічне зростання Галицько-Волинського князівства та здобуття церковної самостійності у зв'язку із перенесенням київської митрополії до Володимира (1303 р.).

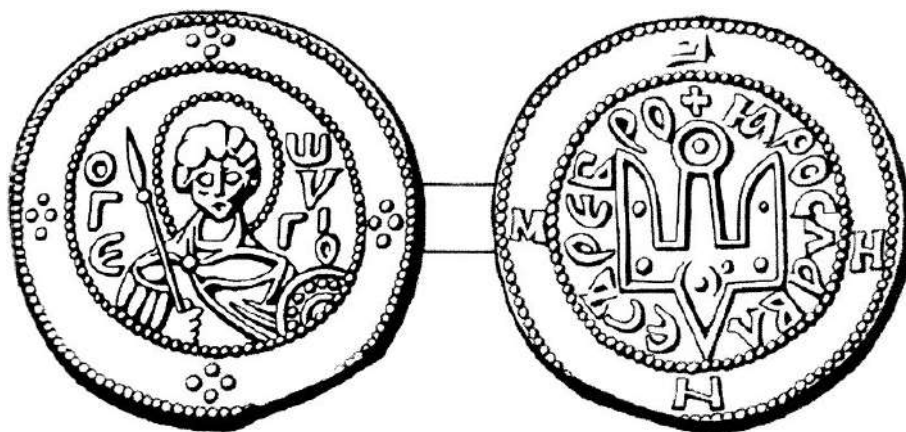
Сини Юрія — Андрій та Лев були останніми представниками династії Романовичів на Галицько-Волинських землях. Після їх загибелі розпочинається занепад держави.

Поясніть причини цього та розкрийте процес утвердження на Галичині та Волині іноземних правителів.

Наприкінці XII ст. у степах Центральної Азії утворилася могутня військово-феодална монгольська держава. У 1206 р. Темучин (Чингіс-хан)

був проголошений ханом усієї Монголії. Він почав здійснювати широку завоюницьку політику. У 1221 р. завершив завоювання Середньої Азії та Хорезму, внаслідок чого, відкрився шлях до Кавказу і Причорномор'я. У 1222 р. монголо-татари через Кавказ вторглися у причорноморські степи та завдали поразки половцям на Дону. Половецький хан Котян відступив до Дніпра і попросив допомоги у руських князів. Князі галицький, волинський, київський, чернігівський, смоленський разом з половцями виступили проти монголо-татар. 31 травня 1223 р. на річці Калці відбулася битва, в результаті якої об'єднані війська зазнали поразки. Але ослаблені татари повернули назад. 1237 р. розпочався наступ монголо-татар на Русь під проводом хана Батия. Розкажіть про завоювання руської землі монголами. Особливо виділіть захоплення Києва 1240 р. Дайте відповідь на питання:

1. Коли була заснована Золота Орда?
2. Яку територію охоплювала ця держава?
3. Яку політику здійснювали монголо-татари на Русі?
4. Яких втрат зазнала Русь?
5. З якими битвами пов'язане завершення монгольського панування?
6. Геополітичні зміни у кінці XIV-XV ст. та їх вплив на звільнення руських князівств.
7. Останнє третє запитання присвячене розвитку Галицько-Волинського князівства після смерті Данила Галицького за його наступників — Лева, Шварна.

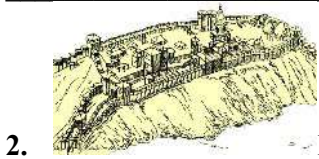
Срібник Ярослава Мудрого.

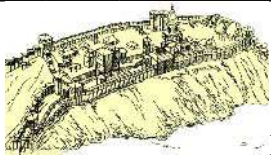
САМОСТІЙНА РОБОТА №2

студента _____ групи _____

Не забувайте збільшувати аркуш до формату А4.!!!

1. Звідки походить малюнок? Яку подію зображено? Підберіть уривок з літопису, який відповідає події? Прокоментуйте. _____

2. Що ви знаєте про Любецький з'їзд князів? Яку мету він переслідував? Які його результати? Які ще з'їзди князів вам відомі, як в цілому ви б могли їх охарактеризувати?

3. Що таке «боротьба за кийське причастя»? Широко розкрийте це поняття, вкажіть хто його ввів.

Семінарське заняття № 5 (2 години)

Теоретичний блок

1. Соціальна історія Київської Русі.

- а) населення Русі: структура, еволюція, зміни в етнічному складі;
- б) проблема «давноруської народності»;
- в) розвиток міст Русі: теорії виникнення, структура.

2. Економічний розвиток Русі.

- а) господарство;
- б) ремесло та промисли;
- в) торгівля.

Термінологія для закріплення: *домен, економічне піднесення, ізгої, міжусобиці, натуральне господарство, роздробленість, удільні князівства, федерація, Візантія, «візантійська політика», господарство, економічні бунти, віче, звичаєве право, землеробство, знаряддя праці, зовнішня політика, міжнародні угоди, ремесло, селяни, соціально-економічний устрій, суспільно-політичний устрій.*

Рекомендації по підготовці теоретичної частини:

Семінарське заняття присвячене соціальній історії Русі, її людям; економічному розвитку Русі. Введення його зумовлене активним роботою таких авторів, як Степана Величенка, Анджея Камінського, Зенона Когута, Омеляна Прицака, Френка Сисина, Терези Хинчевської-Геннель, Ігоря Шевченка, на основі яких постав сучасний напрямок історії, представлений в Україні школою Наталії Яковенко, який можна назвати соціальним. Вони, розробляючи конкретні сюжети української історії, зуміли відсторонитися і від світоглядних анахронізмів (як "народництво" чи "державництво"), і від погляду на історичну науку як сурогат громадянського служіння. У цих же працях ми можемо (знову таки на українському матеріалі вперше) побачити

спробу реалізації основоположної вимоги новітніх історичних досліджень — відмови від перенесення на дотеперішні часи стереотипів та понять, властивих мисленню нашої доби, а також намагання з'ясувати внутрішній механізм поведінки людей іншої культури. Процитуємо Наталію Яковенко «Маю на увазі передовсім спробу звести історію з п'єдесталу науки про суспільство до рангу науки про людину в суспільстві».

Перше питання передбачає розкриття питання: соціальна структура населення (князі, селяни (смерди, закупи, рядовичі, холопи, челядь), ремісники, ізгої). Три групи соціуму європейського середньовіччя: люди молитви, війни, люди праці (Яковенко Н., 2006). Друге питання пов'язане із проблемою «давньоруської народності», розкрийте його в історіографічному аспекті. Хто висунув, підтримував цю гіпотезу, зазначте її сутність, наведіть докази, що наведені прихильниками цієї гіпотези. Наведіть сучасні точки зору на цю проблему. Прослідкуйте формування етнічних обрисів майбутнього українського народу. Розкрийте місце міст у тодішньому суспільстві. Розкрийте три підходи до формування давньоруських міст (Толочко П., Колибенко О.). З'ясуйте їх типову структуру (дитинець, посад) та планіграфію. Проілюструйте відповідь малюнками. Розкрийте особливості міст різних князівств Русі.

У другому питанні, якщо ви характеризуєте економічні відносини на основі формаційного підходу, то слід зазначити, була ранньофеодальною монархією, яка мала ознаки феодалізму: феодальний тип господарювання: 1) право власності на землю в Київській Русі; феодальна експлуатація (данина, відробітки, чинш (грошова рента), полюддя (натуральна рента). Подайте характеристику розвитку землеробства, скотарства, ремесел, промислів, торгівлі. Окремі сюжети до цього питання повинні розкрити головну проблему семінару — людина Русі, хто вона, як говорила, де жила, що їла та пила, який був її одяг, побутові речі тощо. За бажанням, відповідь на одне з питань чи аспектів питання можна представити у вигляді презентації. Супроводжуйте відповіді цитатами з джерел.

студента _____ групи _____

1. Хто зображений на малюнку? Опишіть етапи формування військового стану в Русі. Які категорії в межах цього стану існували?

2. За зображенням князя Ізяслава з дружиною та залучивши додаткову літературу, опишіть князівський одяг 12-13 ст.

3. З якого джерела походить ілюстрація. Що вона зображує? Розкрийте роль книжкової мініатюри для розкриття проблем соціуму Русі.

САМОСТІЙНА РОБОТА №3

(продовження)

студента _____ групи _____

4. Назвіть теорії походження давньоруських міст.

Який шлях ілюструє мініатюра під назвою «Будівництво міста»?

5. Назвіть давньоруські міста, які існували на території Полтавщини (не менше 10), дати їх заснування, місце розміщення.

(Якщо ви родом із іншої області, можете обрати іншу територію).

Семінарське заняття №6 (2 години)

Теоретичний блок

1. Писемність, усна народна творчість на Русі.
2. Архітектура та мистецтво.
3. Вплив візантійської цивілізації на культуру Русі.

Термінологія для закріплення: *байки, билини, бібліотека, візантійська цивілізація, ікона, Іларіон, книжкова мініатюра, культура, літописи, мозаїка, народні школи, Нестор, Алімпій, фреска, храмове мистецтво.*

Рекомендації по підготовці теоретичної частини:

При розгляді останнього семінарського заняття цієї теми, яке присвячене культурі Київської Русі, слід головну увагу приділити двом основним аспектам: по перше з'ясуванню основних здобутків культури Русі, по друге вирішення проблем пов'язаної із впливом Візантії на становлення саме християнської культури в Руській державі. У перших двох питаннях необхідно висвітлити основні аспекти культурного розвитку Київської Русі. Розкриваючи здобутки Київської Русі, розкрийте такі моменти:

- Писемність (до IX ст. — перший етап; впровадження та поширення кирилиці);
- Освіта (заснування князівських та приватних шкіл);
- Існування при монастирях і церквах бібліотек (перша — у Софії Київській 1037 р.);
- Розвиток літописання та літератури
- 1037-39 — перший літописний звід
- між 1037-1050 рр. — “Слово о законі і благодаті” Іларіона
- 1037 р. — перша давньоруська енциклопедія “Ізборнік” Ярослава

- 1096 р. — “Поученіє дітям” Мономаха
- 1113 р. — “Повість временних літ”, “Слово о полку Ігоревим” (зупиніться на дискусійності твору). Інші пам'ятки писемності.

Розвиток усної народної творчості (пісні, перекази, билини). Музична культура (думи, поширення хорового співу). Архітектура (житлове будівництво та будівництво церков). Мистецтво (книжна мініатюра, фрески, мозаїки, розвиток ремесел — ювелірна справа, різьбярство тощо). При підготовці цих питань доцільно підготувати виступ у вигляді комп'ютерної презентації, оскільки наявність ілюстративного матеріалу значно доповнить та зробить яскравою розповідь.

Щодо третього питання, то приступаючи до його підготовки слід усвідомити, що культура київської держави розвивалася під впливом візантійської культури та була неоднорідна за своєю структурою. Традиційні елементи культури зіперті на язичницьке світосприйняття продовжували існувати в процесі всього існування киево-руської держави. Водночас в ній сформувався новий шар культури представниками якого став вищий прошарок населення, княжий двір. бояри, церковні люди.

Колт XI-XIII ст.

САМОСТІЙНА РОБОТА №4

студента _____ групи _____

1. Прочитайте уривок.

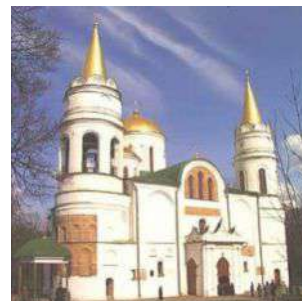
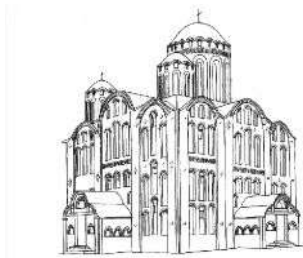
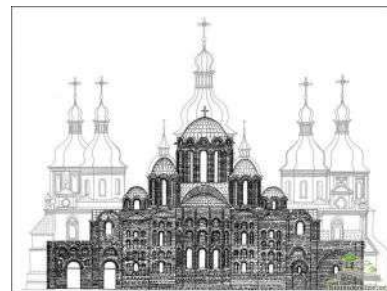
Як називаються писемні пам'ятки подібного типу? _____

Коли вони з'явилися в Русі? _____

Вкажіть три назви таких джерел. _____

Въ лѣто 6463 (³) (955). Иде Ольга въ Греки и приде Царюгороду. Бѣ тогда царь имянемъ Цѣмьскій; и ириде къ нему Ольга, и видѣвъ ю добру суцю зѣло лицемъ и смыслену, удививъ ся царь разуму ея, бесѣдова къ ней и рекъ ей: „подобна еси царствовати въ градѣ съ нами.“ Она

2. Співвіднесіть назви та малюнки. Оберіть одну споруду та дайте її опис: історію спорудження та мистецьку характеристику.

1. Церква Спаса на Берестові у Києві.
2. Десятинна церква.
3. Софійський собор в Києві.
4. Спаський собор у Чернігові.
5. Церква св. Пантелеймона в Галичі.

САМОСТІЙНА РОБОТА №4

(продовження)

студента _____ групи _____

Оберіть одну споруду та дайте її опис: історію спорудження та мистецьку характеристику.

3. Хто ці особи?

Іларіон _____

Нестор _____

Алімпій _____

4. Чим зумовлене те, що за часів Київської Русі до лику святих було зараховано багато князів?

5. Як називається цей твір мистецтва, в якій техніці його виконано? Дайте визначення.

Тема №3.

РУСЬ РОЗДРОБЛЕНА (ДРУГА ПОЛОВИНА XIII- ПЕРША ПОЛОВИНА XIV СТ.)

Семінарське заняття №7 (2 години)

Теоретичний блок

1. Становище князівств Середнього Подніпров'я у період феодальної роздробленості:
 - а) Київське князівство;
 - б) Чернігово-Сіверське князівство;
 - в) Переяславське князівство;
2. Князівства північної Русі
 - а) Новгородське, Псковське, Полочанське;
 - б) Ростово-Суздальське.

Термінологія для закріплення: *Даниловичі (Лев, Юрій I, Лев II, Андрій), міжусобиці, натуральне господарство, роздробленість, удільні князівства, федерація, міжнародні угоди, феодалі, юридичне право, сепаратизм, галицька спадщина, Подільська Русь, польська експансія, угорська експансія .*

Рекомендації по підготовці теоретичної частини:

Семінарське заняття №8 розглядає історію на території сучасної України у від середини XIII – до середини XIV ст. Пропонуються до розгляду дві найголовніші проблеми: феодальна роздробленість Русі та політичний розвиток Галицько-Волинського князівства за наступників Данила Галицького. Перше питання слід розпочати з причин та передумов феодальної роздробленості Русі, виділивши найголовніші:

- Закономірний етап розвитку феодальної держави. Феодальний спосіб господарювання характеризується замкнутістю в межах окремих земель, яка пояснюється натуральним характером господарювання;
- Піднесення продуктивних сил (міське ремесло виходить на новий рівень);

- Перемогою принципу сеньйорату престолонаслідування;
- Регіоналізм у боярському землеволодінні (перехід від вассально-ленного до спадкового землеволодіння);
- Зростання ролі окремих міст та урбанізація;
- Занепад Києва, як торгівельного центру
- Згубний вплив золотоординського ярма;
- Відсутність спільного ворога для всіх руських князівств (Новгород — тевтонці, Полоцьк — литовці, Ростов — волзькі булгари, Галичина — мадяри, поляки, лівобережні князівства — татари, половці);
- Етнічна неоднорідність (Русь розпадається на князівства межі яких фактично співпадають з землями племінних союзів додержавного періоду).

Зробіть висновок: феодална роздробленість закономірне явище, обумовлене самим характером феодалного ладу. Назвіть князівства, які з'явилися на мапі сучасної території України починаючи з XII ст. Дайте оцінку цьому періоду. Зазначте негативні та позитивні аспекти.

З'ясовуючи другу проблему: розвиток Галицько-Волинського князівства, розпочніть із оцінки його місця в історії української державності.

I точка зору. Галицько-Волинське князівство — перша українська держава (Томашівський С.).

II точка зору. Першою українською державою була Київська Русь, а Галицько-Волинське князівство не було її продовженням (Грушевський М.).

III точка зору. Київська Русь — праукраїнська держава, її послідовницею є Галицько-Волинська держава.

Там само у третьому питанні, слід зупинитися на проблемі розподілу земель Романовичів. Ознайомтесь із концепцією «перетікання київської історії» (М.Грушевський, Яковенко Н.). Завершуючи семінарське заняття доцільно у формі бесіди обговорити історичне значення Галицько-Волинського князівства та тезу про часи Галицько-Волинської держави, як етапу українського державотворення.

Руські князівства періоду роздробленості на мапі Європи

САМОСТІЙНА РОБОТА №5

(продовження)

студента _____ групи _____

2. Впізнайте діяча. Подайте історичний портрет. Яку роль він зіграв та чому в історії Києва.

3. Відзначте три найголовніших, на вашу думку, наслідки феодальної роздробленості.

Семінарське заняття №8 (2 години)

МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА №1

Модульна контрольна робота виконується на семінарському занятті у вигляді письмової роботи, що складається з розгорнутих відповідей на два запитання.

Перелік запитань.

1. Середньовічна історія як наука. Предмет і завдання курсу.
2. Джерела та література з курсу.
3. Етимологія етноніму і етнотопоніму “Русь”.
4. Проблема походження держави східних слов’ян.
5. Передумови утворення держави Русь
6. Постать князя Кия в історичній літературі.
7. Князі Аскольд і Дір.
8. Князь Олег.
9. Князювання Ігоря.
10. Ольга, її реформи.
11. Князь Святослав.
12. Розширення і зміцнення Київської Русі. Ярополк та Володимир Святославовичі.
13. Піднесення держави за Ярослава Мудрого.
14. Причини, зміст та наслідки християнізації Русі.
15. Формування системи колективного правління Руссю за часів Ярославовичів. Повстання 1068-1071 роки.
16. Русь у період зміцнення державної єдності (перша третина XII ст.). Повстання 1113 року у Києві.
17. Політичний лад і управління Київської Русі.
18. Зовнішня політика князів Київської Русі.
19. Економічний розвиток Київської держави у IX-XIII столітті.

20. Розвиток освіти і писемності в Київській Русі.
21. Архітектура та мистецтво Київської Русі.
22. Літописання Київської Русі.
23. Література та епос в Київській Русі
24. Вплив візантійської цивілізації на культуру Русі.
25. Причини феодальної роздробленості.
26. Становище князівств Середнього Подніпров'я у період роздробленості:
Київського, Чернігово-Сіверського, Переяславського.
27. Політичний лад і управління Русі в XII – першій половині XIII століття.
28. Кочові народи: печеніги, половці
29. Походи Батия. Золота Орда і Русь.
30. Населення Русі: структура, еволюція, зміни в етнічному складі;
31. Проблема «давноруської народності»;
32. Розвиток міст Русі: теорії виникнення, структура.
33. Ремесло, промисли, торгівля Русі періоду розквіту.
34. Розвиток Галицького князівства до XII століття.
35. Розвиток Волинського князівства до XII століття.
36. Роман Мстиславович. Утворення Галицько-Волинського князівства.
37. Правління Данила Романовича.
38. Галицько-Волинське князівство за наступників Данила Галицького.
39. Суспільно-політичний та соціально-економічний розвиток Галицько-Волинського князівства.
40. Культурний розвиток Галицько-Волинського князівства.
41. Князівства північної Русі: Новгородське, Псковське, Полочанське.
42. Ростово-Суздальське князівство.

ТЕМИ ІНДИВІДУАЛЬНИХ РОБІТ

Індивідуальна робота виконується після погодження теми із викладачем студентами, що мають пропуски, недостатню кількість балів за модуль, або бажають покращити свої результати. Оформлення згідно вимог до оформлення рефератів.

1. Формування системи колективного правління Руссю за часів Ярославичів. Повстання 1068-1071 років.
2. Повстання 1113 року в Києві.
3. Легенди про заснування Києва.
4. Кий: реальна постать чи легенда.
5. Міфологічні аспекти постаті княгині Ольги.
6. Запровадження християнства на Русі: причини вибору.
7. «Руська правда» як джерело вивчення історії Київської Русі.
8. Шлюб і сім'я в Київській Русі.
9. Візантійська імперія — найвпливовіший сусід Русі.
10. Софіївський собор у Києві — одна з найбільших святинь України.
11. Десятинна церква — перша кам'яна храмова споруда на теренах України.
12. «Слово о полку Ігоревім» — видатна історична та літературна пам'ятка минулого. Диспут щодо автентичності.
13. Політичний лад і система правління на Русі періоду феодальної роздробленості. Середньовічна федерація.
14. Літописання (розгорнутий аналіз вибраної пам'ятки).
15. Живопис та архітектура (розгорнутий аналіз вибраної пам'ятки).
16. Особливості культури Київської Русі періоду феодальної роздробленості.
17. Виникнення і розвиток феодальної власності на землю в Київській Русі.
18. Імперія Чингіз-хана і Чігізідів перед нападом на Русь.
19. Війни за «галицьку спадщину».
20. «Перетікання киево-руської історії» у концепції М. Грушевського.

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО МОДУЛЯ І.

У списку подано літературу, яку необхідно використовувати при підготовці семінарських занять та самостійної роботи. Цей перелік не є вичерпним, до нього увійшли основні праці, що зберігаються у фондах бібліотеки ПНПУ. Окрім цього списку можна скористатися електронним каталогом бібліотеки ПНПУ (<http://lib.pnpu.edu.ua>), пошуком необхідних видань на електронних інтернет ресурсах (їх огляд поданий наприкінці цього посібника) та електронною бібліотекою кафедри історії України (переглянувши каталог до папок «Середньовічна історія України та Джерела / Середньовічна історія України»).

1. Артамонов М.И. Славяне и норманны в Восточной Европе в период образования русского государства // Вестник Ленинградского Государственного Университета. Сер. История, языковедение, литературоведение. — 1988. -№ 4.
2. Асеев Ю.С. Архітектура Київської Русі.
3. Асеев Ю.С. Джерела мистецтва Київської Русі. — К., 1980.
4. Бабенко Р. Прикордонні землі Південно-Західної Русі і Золота Орда (друга половина XIII — перша половина XIV століття) // Історія в школі. — 2000. - № 3. — С. 6-11.
5. Бабишин С.Д. Давньоруські університети//Наука і суспільство.—1975—№ 6.
6. Бацын В. К. Русь. Византия. Варяги // Перемены. — 2008. — №3. — С.93-97.
7. Брайчевский М.Б. Утверждение христианства на Руси. — К., 1989.
8. Брайчевський М.Б. Повстання 1068-1069 рр. У Києві // Український історичний журнал. — 1979. - № 1. - С. 75-83.
9. Брайчевський М.Б. Походження Русі. — К., 1968.
10. Головка О.Б. Давньорусько-польські відносини на початку XIII. (Про загибель Романа Мстиславовича) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — К., 1991.
11. Гордієнко, Д. Візантійський фактор зближення Русі і Германії за княгині Ольги та Оттона I // Просемінарій. Медієвістика. Історія Церкви, науки і культури. — К., 2008. — С.65-79.
12. Горский А.А. Проблема происхождения названия “Русь” в современной советской историографии // История СССР. — 1989. - № 3. — С. 131-137.

13. Горський А.А. Ще раз про роль норманів у формуванні Київської Русі // Український історичний журнал. — 1994. - № 1. — С. 3-9.
14. Готун І., Моця О. З життя киян в часи Батия // Київська старовина. — 1993. - № 5. — С. 77-80.
15. Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні. — Львів, 2002
16. Гра С. Любецькі з'їзди давньоруських князів // Газ. Історія України. — 1997. - № 34. — С.1.
17. Греков Б.Д. Київська Русь. — К., 1951.
18. Греков И.Б., Шамагонов Ф.Ф. Мир истории: Русские земли в XIII-XV вв. — М., 1988.
19. Грушевський М.С. Історія України-Русі. — К., 1991. — Т. 1-2.
20. Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая Степь. — М., 1993.
21. Димник М. Чернігівська династія (1054-1146) // Хроніка 2000. — 1996. — Вип. 16. — С. 67-87.
22. Древнерусские княжества X-XIII вв. — М., 1975.
23. История культуры Древней Руси. — Т.1. — М.: Узд. АН СССР, 1951.
24. Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI-XVII ст.. — К., 1966
25. Ісаєвич Я.Д. Галицько-Волинські землі у період феодальної роздробленості // Історичні передумови возз'єднання українських земель. — К., 1989. — С. 32-54.
26. Климов, Е. В. Престолонаследие в Древней Руси. Вторая половина IX - середина XI в. / Е. В. Климов, А. П. Кабатченко // Вопросы истории. — 2009. — № 12. — С. 37-43.
27. Костомаров Н.И. Исторические портреты // Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография. - К., 1989. — С. 203-261.
28. Котляр М. Галицько-Волинське князівство (до 800-ліття утворення) // Український історичний журнал. — 2000. - № 1. — С. 21-32.
29. Котляр М. Галицько-Волинське князівство XIII століття // Історія України. — 2000. - № 4 (січень). — С. 4-8; № 6. — С. 3-5.
30. Котляр М. Найдавніша повість про Данила Галицького // Київська старовина. — 1992. - № 1. — С. 74-78.

31. Котляр М.Ф. Галицьке боярство проти князів Романовичів // Археологія. — 1999. - № 2. — С. 85-91.
32. Котляр М.Ф. Галицько-Волинська Русь у XIII столітті (до 800-ліття утворення Галицько-Волинського князівства) // Київська старовина. — 1999. - №6. — С. 3-14.
33. Котляр М.Ф. Історія України в особах. Давньоруська держава. — К., 1996.
34. Котляр М.Ф. Київська Русь // Історія України: Навчальний посібник (за ред. В.А.Смолія). — К., 1997.
35. Котляр Н.Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. — К., 1985.
36. Котляр, М. Ф. Шляхи християнства на Русь (легендарні й реальні) // Український історичний журнал. — 2008. — №5. — С.4-14.
37. Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVII ст.. в Україні. — Чернігів, 1996.
38. Лихачев Д.С. Культура Руси. — М., 1962.
39. Ловмянский Х. Русь и норманизм. — М., 1985.
40. Мавродін В.В. Нариси з історії СРСР. Древньоруська держава. — К., 1958.
41. Мавродіна Р.М. Київська Русь і кочевники. — Л., 1983.
42. Моця О.П. Етнічні процеси на території України за давньоруські часи // Старожитності Русі-України. — К., 1994. — С. 161-164.
43. Пашуто В.П. Русско-скандинавские отношения и их место в истории ранне-средневековой Европы // СС.- 1970. - № 15.
44. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. — М., 1950.
45. Поляков, А. Н. Древнерусская цивилизация: вехи развития // Вопросы истории. — 2008. — №9. — С.70-82.
46. Ричка В.М. Церква Київської Русі (соціальний та етнокультурний аспект). — К.: Інститут історії України МАНУ, 1997.
47. Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества X11-X111 вв. — М., 1982.
48. Рыбаков Б.А. Мир истории: начальные века русской истории. — 1984.
49. Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. — М., 1948.
50. Рыбаков Б.А. Язичество древних славян. — М., 1981.
51. Ричка В.М. Формирование территории Киевской земли (IX-первая треть X11 вв.). — К. 1985.

52. Тихомиров М.Н. Древняя Русь. — М., 1975.
53. Толочко О.П. Особливість міжсеньоральних відносин у період феодальної роздробленості Давньої Русі XII-XIII ст. // Феодалізм на Україні. — К., 1990.
54. Толочко О.П. Русь: держава і образ держави. — К., 1994.
55. Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. — К., 1989.
56. Толочко П.П. Киев и Киевские земли в эпоху феодальной раздробленности XII-XIII вв. — К., 1980.
57. Толочко П.П. Київська Русь. — К., 1996.
58. Толочко П.П. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология. — К., 1992.
59. Толочко, П. П. Хрещення і канонізація Володимира (до 1020-річчя хрещення Русі) // Київська старовина. — 2008. — №1. — С.9-21.
60. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — К., 2006.
61. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні в XVI-до середини XVII ст.. — К., 2002.
62. Яременко, В. Перший українець-митрополит // Пам'ять століть. — 2009. — №1-2. — С.245-252.

Л. Тарасевич. «Нестор-летописец».

Гравюра на меди (для печатного издания Киево-Печерского патерика). 1702.

МОДУЛЬ II.

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Програмні положення

Литовсько-Руська держава. Племена на узбережжі Балтійського моря: жемголи, куроли, жмуть, литва, ятвяги та інші. Їх розселення, устрій, господарство, вірування.

Виникнення Лівонського і Тевтонського лицарських орденів, початок їх східноєвропейської експансії.

Виникнення Литовської держави. Князь Мендовг. Відносини з Галицько-Волинським князівством. Князь Шварн. Початок литовської експансії на землі Чорної Русі. Період смути та боротьби за владу в державі. Князі Войшелк і Тройден. Іноземці при владі. Князь Вітеня.

Прихід до влади Гедиміна. Виникнення великих міст. Будівництво фортець. Боротьба з німецькими лицарями. Становлення Великого Князівства Литовського. Литовська експансія на південно-руські землі, її характер. Внутрішня політика Гедиміна. Зближення із Західною Європою. Нормалізація відносин із Золотою Ордою. Боротьба за північно-руські землі. Династична політика Гедиміна.

Міжусобні війни після смерті Гедиміна. Князь Явнутій. Прихід до влади Ольгерда. Князь Кейстут. Війна з Польщею та Золотою Ордою. Приєднання до Литви Волині, Чернігово-Сіверщини, Київщини з Переяславщиною, Поділля. Битва на Синіх Водах. Релігійна ситуація в руських землях. Митрополит Олексій. Війни з Московією.

Роздробленість на уділи Великого Князівства Литовського. Міжусобиці. Куликовська битва. Кревська унія 1385 року. Князь Ягайло-Володислав II. Початок правління Вітовта. Островська угода 1392 року. Внутрішня і зовнішня політика Вітовта. Битва з монголо-татарами на р. Ворсклі. Віленська угода 1401 року. Розгром німецьких христоносців під Грюнвальдом. Городельська унія 1413 року.

Посилення польсько-литовських впливів на українських землях на початку XV століття. Свидригайлові війни. Сигизмунд. Казимир IV. Загарбання Польщею Західного Поділля. Дальше посилення утисків Литви щодо руських земель. Остаточна ліквідація удільних князівств. Адміністративний устрій українських земель наприкінці XV століття. Відокремлення Київської митрополії від Московської (1458 р.).

Становище сусідніх із Литовсько-Руською державою країн. Крим і Північне Причорномор'я. Відокремлення Кримського ханства від Золотої Орди. Стабілізація відносин з південно-руськими землями. Перехід Кримського ханства під зверхність турецького султана. Систематичні напади татарських і турецьких загарбників на Україну. Завоювання Туреччиною Буковини.

Становлення Московського князівства. Намагання московських князів приєднати південно-руські землі. Війни з Литвою. Сепаратні тенденції в

північних руських землях. Виступи М. Глинського та С. Олельковича. Загарбання частини земель Чернігово-Сіверської землі Московією.

Соціально-економічний розвиток України у другій половині XIV – першій половині XV століття. Основні чинники розвитку економіки. Розширення феодального землеволодіння. Стан сільського господарства. Сільська община і дворище. Категорії селян. Розвиток ремесла. Цехи. Промисли. Міста. Магдебурзьке право. Торгівля. Розвиток товарно-грошових відносин. Економічні зв'язки руських земель з Московією, Польщею, іншими країнами Заходу та Сходу.

Перехід до панщинно-фільваркового господарства. Початок закріпачення селян. “Устава на волоки”. Литовський статут 1529 року. Селянські рухи. Повстання селян у Галичині на чолі з Мухом (1490-1492 рр.). Виступи селян Закарпаття під проводом Дердя Дожі (1514 р.). Повстанські рухи в містах.

Українські землі у складі Речі Посполитої.

Становище українських земель на середину XVI століття: Закарпаття, Буковини, Бесарабії, руських земель під Литвою. Зовнішні та внутрішні фактори, які сприяли зближенню Литовсько-Руської та Польської держав. Укладення унії в Люблені у січні-липні 1569 року. Створення Речі Посполитої.

Зміни у статусі українських земель після Люблінської унії. Розвиток сільського господарства. Зростання магнатського та шляхетського землеволодіння. Юридичне оформлення кріпосного права. Литовські статuti 1566 і 1588 років. Посилення феодальних впливів на сході земель Південної Русі. Посилення колонізації в соціальній сфері на початку XVII століття.

Релігійне становище в українських землях напередодні укладення Люблінської унії. Реформаційні течії. Діяльність католицьких орденів. Єзуїти. Братства, їх вплив на релігійне життя в українських землях.

Погіршення становища Руської Православної церкви після укладення Люблінської унії. Спроби зближення частини православного кліру з римською короною. І. Потій, І. Рогоза, К. Терлецький та інші. Підготовка і укладення унії в жовтні 1596 року у м. Бресті. Виникнення греко-католицької (уніатської) церкви. Супротивний рух з боку православних владик та магнатів. Князь К. Острозький. Релігійна полеміка. Боротьба проти унії. Наступ польсько-шляхетської влади на православну віру. Ліквідація православної ієрархії і боротьба за її відновлення. Висвячення ієрусалимським патріархом Феофаном православного Київського митрополита і єпископів (1620 р.) — збереження ієрархічної структури Православної церкви в Україні. Діяльність І. Борецького і П. Могили.

Культурний розвиток українських земель у XVI – першій половині XVII ст.ст.

Загальна характеристика культурного життя в Україні. Вплив культури на визвольні рухи українського народу. Культурницько-просвітницька діяльність братств. Початок книгодрукування. Іван Федоров. Розвиток освіти і науки в українських землях. Єзуїтські колегії. Братські школи. Львівська школа. Острозька академія. Освітнянські реформи митрополита Петра Могили. Перші шкільні підручники. Києво-Могилянська колегія. Література. Видатні

громадські діячі і вчені-просвітники: К. Острозький, Л. Баранович, Герасим і Мелетій Смотрицькі, Л. Зизаній та інші.

Полемічні твори. І. Вишенський. Літописання. Усна народна творчість. Думи. Історичні пісні. Музика. Зародження театру. Шкільна драма. Інтермедія. Вертеп. Архітектура. Образотворче мистецтво. Основні риси господарського побуту. Народний календар. Поселення, житло, одяг, українська кухня. Сімейне і звичаєве право. Народні повір'я. Україна і європейська культура.

Виникнення українського козацтва

Проблема походження українського козацтва в працях істориків. Етно-соціальні концепції виникнення козацтва на теренах України. Причини зародження козацтва. Джерела козацтва. Категорії українських козаків. Дворове козацтво. Городове козацтво. Створення реєстрового козацтва (1572 р.). Формування його структури, зростання чисельності наприкінці XVI – на початку XVII століття.

Зародження запорізького козацтва. Виникнення Запорізької Січі. Дмитро Вишневецький. Формування адміністративно-господарського устрою Запоріжжя. Заняття, побут козаків. Військова організація запорізького козацтва. Символіка Запоріжжя. Військове мистецтво козаків. Боротьба козаків проти турецько-татарської агресії. Іван Підкова, Самійло Кішка. Зв'язки запорізького та донського козацтва. Запорізька Січ — християнська козацька республіка.

Виділення козацтва в окремий суспільний стан і перетворення його на велику громадсько-політичну силу наприкінці XVI ст. Перше козацько-селянське повстання 1591-1593 рр. на чолі з К.Косинським. Повстання козаків під проводом С.Наливайка у 1594-1596 рр. Висунення ідеї створення автономної козацької республіки.

Посилення кріпосницького і національно-релігійного гніту наприкінці XVI – на початку XVII століття. Визвольний рух проти панування шляхетської Речі Посполитої. Вільшанська і Раствавицька угоди між козацькою старшиною і Польською короною. Військові морські походи запорожців. Посилення селянсько-козацького руху. Петро Конашевич-Сагайдачний - Запорозький отаман та гетьман реєстровців. Зносили козацьких старшин і православного духовенства з російським урядом. Посольство до Москви 1620 року. Козацтво і Київське братство. Вирішальна роль українського козацтва в битві проти турецько-татарського війська під Хотиним (1621 р.).

Посилення утисків щодо реєстрового козацтва у 20-і роки XVII століття. Повстання 1625 року під проводом М.Жмайла. Куруківська угода з королівською владою. Повстання 1630 року. Тарас Трясило. Перемога повстанців над польсько-шляхетським військом під Переяславом. Гетьман Михайло Дорошенко. Запровадження полково-сотенного поділу реєстрового війська. Заходи польської влади щодо ізолювання Запоріжжя. Зруйнування Кодацької фортеці запорожцями на чолі з Іваном Сулимою у 1635 році. Козацько-селянські повстання 1637-1638 рр. П.Бут (Павлюк), К.Скидан, Я.Острянин, Д.Гуня. Переселенські рухи на московську Слобожанщину. “Статті для заспокоєння руського народу” — “Ординація” 1638 р. Причини поразки та історичне значення козацько-селянських повстань. Підсумки перебування українських земель у складі Речі Посполитої.

ТЕМИ ЛЕКЦІЙ

Лекція №5 (6 годин)

1. Становлення Великого князівства Литовського та інкорпорація руських земель.
2. Кревська унія, період найвищого піднесення та занепаду Великого князівства Литовського.
3. Особливості політичного та соціально-економічного становища українських земель у складі Великого князівства Литовського.

Лекція №6 (6 годин)

1. Утворення Речі Посполитої та вплив цього процесу на українські землі.
2. Особливості політичного та соціально-економічного розвитку українських земель у складі Речі Посполитої.
3. Церковне життя на українських землях.
4. Головні аспекти культурного розвитку України у XIV — на початку XVII століть.

Лекція №7 (4 годин)

1. Питання походження українського козацтва.
2. Характеристика окремих категорій козаків.
3. Козацько-селянські повстання в середньовічну добу.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема №4

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Семінарське заняття № 9-10 (4 години)

Теоретичний блок

1. Утворення Великого князівства Литовського та включення руських земель до його складу.
 - а) Збирання земель за Гедиміна та Ольгерда;
 - б) Велике князівство Литовське за Ягайла та Вітовта. Кревська унія.
2. Українські землі у XV ст.
 - а) Свидригайлові війни. Волинське князівство;
 - б) Київщина та Чернігівщина Олельковичів;
 - в) Подільська Русь.
3. Державний устрій та соціально-економічне становище українських земель у складі Великого князівства Литовського.
4. Культурний розвиток.

Термінологія для закріплення: *балтійські племена, Біла Русь, М. Глинський, експансія, католицтво, князі (Мендовг, Шварн, Вітеня, Гедимін, Ольгерд, Ягайло), князь Вітовт, Кревська унія, Кримське ханство, Литовські статuti, Московське царство, С. Олелькович, річки — Сині води та Ворскла, Чорна Русь, шляхта.*

Рекомендації по підготовці теоретичної частини:

Великий проміжок часу XIV - I половина XVII ст. історії українських земель на сьогодні чи не найгірше досліджений. У вітчизняній історіографії намічена лише політична канва історії цього періоду; соціально-економічний розвиток окремих територій у історичній літературі окреслений слабо. У цій

темі на першому занятті розглядаються питання 1 (а і б) та 2 (а), на другому занятті — 2 (б,в), 3, 4.

Перше питання семінарського заняття присвячене процесу інкорпорації руських (українських) земель до складу Великого Князівства Литовського. Як держава воно виникає у XIII ст. Литовські племена до XIII ст. не мали великих міст. Племінний лад. Сповідували язичницьку релігію. Збирачем литовських земель виступив литовський князь Міндовг (1230-1263 рр.).

Вкажіть причини, які обумовили процес об'єднання литовських племен у єдину державу (Дорошенко Д. Нариси з історії України. — С. 101-183). Одне з головних завдань відповіді показати яким чином проходило об'єднання литовських та руських земель.

Причини експансії Литви на Русь:

- ослаблення Русі
- міжусобиці
- золотоординське ярмо
- пошук нових союзників для боротьби проти ворогів.

У другому та третьому питаннях слід зупинитися на таких аспектах.

Процес поступового зближення Литви з Польщею на першому його етапі завершився укладанням Кревської унії (1385 р.). Дайте визначення унії. Розкрийте її політичний зміст. Чи погоджуєтесь Ви з думкою, що унія носила персональний характер?

Важливе місце у відповіді повинне зайняти й висвітлення зовнішньополітичного аспекту діяльності литовських князів: Гедиміна, Ольгерда, Вітовта (Яковенко Н.М., Дорошенко Д., Полонська-Василенко І.).

У зовнішньополітичній діяльності спостерігається декілька основних векторів. Перший, це відносини з Московським царством. На кінець XV ст. спостерігається посилення промосковської орієнтації серед українців (проілюструйте це на прикладі М. Глинського). Московська держава проводить ряд воєн за давньоруські землі з Литвою (1487-1494, 1500-1503, 1512-1522 рр.), в результаті яких приєднує землі Чернігівщини, Сіверщини, Смоленщини.

Другим зовнішньополітичним вектором, який існував впродовж всього існування Литовсько-Руської держави була Золота Орда, а пізніше Кримське ханство. Експансія Литви носила мирний характер. Проілюструйте цей процес конкретними фактами. Доведіть тезу: “Старину не рушимо, новини не вводимо”. Подайте характеристику правничої системи. Литовські статuti. Окресліть державні та соціальні моделі управління, що склалися на теренах сучасної України: Волинь Свідригайла, Київщина Олельковичів, Поділля Коріатовичів. Коротко охарактеризуйте економічний розвиток цих земель. Прослідкуйте зміни в етнічному складі мешканців упродовж XV ст.

В останньому питанні приділіть увагу таким аспектам. Урбанізаційним процесам: розвиткові міст, складанні системи міського самоуправління, поширенні Магдебурзького права. Релігійним процесам: конфесійній строкатості, співіснуванню католицизму та православ'я, появу протестантизму. Розкрийте поняття «галицький Ренесанс». Охарактеризуйте поезію, літературу, мистецтво та архітектуру цієї доби.

Ольгерд (1296-1377)

Вітовт (1350-1430)

САМОСТІЙНА РОБОТА №7

студента _____ групи _____

1. Хто ці особи?

Мендовг _____

Вітеня _____

Явнутій _____

Михайло Глинський _____

Шварн Данилович _____

Гедимін _____

Кейстут _____

2. Заповніть таблицю

Назва унії	Дата	Суб'єкти	Зміст
Кревська			
Городельська			

3. Дайте визначення

Литовські статuti _____

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ДО ТЕМИ №4 «УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА
ЛИТОВСЬКОГО»

У списку подано літературу, яку необхідно використовувати при підготовці семінарських занять та самостійної роботи. Цей перелік не є вичерпним, до нього увійшли основні праці, що зберігаються у фондах бібліотеки ПНПУ. Окрім цього списку можна скористатися електронним каталогом бібліотеки ПНПУ (<http://lib.pnpu.edu.ua>), пошуком необхідних видань на електронних інтернет ресурсах (їх огляд поданий наприкінці цього посібника) та електронною бібліотекою кафедри історії України (переглянувши каталог до папок «Середньовічна історія України та Джерела / Середньовічна історія України»).

1. Блануца А.В. Ринок землі у Великому князівстві Литовському в 1529-1566 рр. : джерелознавчі, правові та соціально-економічні аспекти // Український історичний журнал. – 2010. – № 1. – С.52–65.
2. Блануца А.В. Шляхетське землеволодіння у Великому князівстві Литовському: джерела дослідження // Український історичний журнал. – 2009. – №2. – С.194–207.
3. Галицько-Волинська Русь. Українські землі в складі Великого князівства Литовського // Газета Історія України. – 1997. - № 3. – С.8.
4. Голобуцький В.О. Економічна історія Української РСР. – К. – 1983. – Т.1.
5. Горбик А.О. Сільська громада в Україні XIV-XVIII століття і еволюція основних суспільно-територіальних форм // Український історичний журнал. – 1997. - № 5. – С. 52-66.
6. Греков И.Б. Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV-XV вв). – М., 1975.
7. Греков И.Б. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV-XVI вв. – М., 1963.
8. Грушевський М.С. З історії релігійної думки на Україні. – К., 1992.
9. Грушевський М.С. Занепад українського життя в XV-XVI ст. // Грушевський М. Духовна Україна. – К., 1994.
10. Грушевський М.С. Історія України-Русі. – К., 1993.– Т. 4; К. – 1994.– Т.5.

11. Дорошенко Д.І. Нарис історії України: в 2-х т. – Т. 1. – К.:Глобус, 1991.
12. Євсєєва Т.М. Церковна еліта та її роль у процесі формування політичної самосвідомості в Україні // Український історичний журнал. – 1999. - № 2. – С. 89-104.
13. Замлинський В. У складі Литви та під польським володарюванням / Історія України в особах. IX-XVIII ст. – К., 1993.
14. История Литовской ССР. – Вильнюс, 1978.
15. История Украинской ССР: В 10-ти томах. – Т. 2.
16. Історія України в особах: Литовсько-польська доба / Авт.колектив: О.Дзюба, М.Довбищенко, О.Русина. – К. – 1997. – С. 3-84.
17. Кальніцька, Н. Д. Українські удільні князівства у добу литовського панування // Історична пам'ять : науковий зб. – Полтава, 2009. – Вип. 2, 2009. – С. 40–45.
18. Коваленко Г. Московська держава і відносини її до Литви // Коваленко Г. Українська історія. – К., 1993. – С. 71-78.
19. Крижанівський О.П., Плохій С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: у 3-х кн. – Кн. 3. – К.: Либідь, 1994.
20. Крикун М.Г. Поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1990.
21. Крип'якевич І.П. Історія України. – Львів: Світ, 1992.
22. Крупка О. Деякі аспекти формування правосвідомості української шляхти у ХУ-ХУІ ст. // Новая политика. - 1999. - № 2. – С. 38-41.
23. Мавродин В.В. Образование единого русского государства. – Л., 1951.
24. Мазурик Г. На світанку протестантизму в Україні // Київська старовина. – 1995. - № 2. – С. 108-122.
25. Михайлина П.В. Політика адміністрації Речі Посполитої в містах України другої половини ХУІ- першої половини ХУІІ століття / Історія та історіографія України. – К., 1985. – С. 39-48.
26. Мишко Д.І. Соціально-економічні умови формування української народності. – К., 1963.

27. Мишко Д.І. Українсько-російські зв'язки в ХІУ-ХУІ ст. – К., 1959.
28. Мішина І.А., Жарова Л.М., Міхеєва А.А. Україна в ХУ-ХУІ ст. // Всесвітня історія: Епоха становлення сучасної цивілізації (кінець ХУ-початок ХХ століття).
29. Мокрий В. Церква в житті українців. – Львів, 1993.
30. Мохов Н.А. Молдавия эпохи феодализма. – Кишинев, 1964.
31. Пасічник М.Ф. Політичні унії між Польщею і Литвою в історичній долі українського народу // Дослідження з історії України. – Львів, 1992. – Вип. 28.
32. Пашута В.Т. Образование государства Литовского. – М., 1959.
33. Пашута В.Т. Историческое значение периода роздроблености на Руси // Польша и Русь. – М., 1965.
34. Пашута В.Т. Страны Прибалтийского региона // Пути развития феодализма. – М., 1972.
35. Пичета В.И. Аграрная реформа Сигизмунда Августа в Литовско-Русском государстве. – М., 1958.
36. Пичета В.И. Белоруссия и Литва в ХУ-ХУІІ вв. – М., 1961.
37. Полонська-Василенко Н. Історія України у 2-х томах. – Т. 1. – К., 1992.
38. Сас П.М. Деякі питання розвитку ремесла у містах України в кінці ХУ – 60-х роках ХУІ століття // Феодалізм: економіка, класова боротьба, культура. Збірник статей. – К.: Наукова думка, 1986.
39. Сас Т.М. Феодальные города Украины в конце ХУ- конце 60-х гг. ХУІ вв. – М., 1955.
40. Сидоренко О.Ф. Українські землі у міжнародній торгівлі (ІХ – середина ХУІІ ст.). – К.: Наукова думка, 1992.
41. Смолій В.А., Ричка В. Українські землі в складі Литовської держави та Речі Посполитої // Газ. Історія України. – 1997. - № 21. – С. 6-7; № 22. – С. 4-5.
42. Хоменко В. Україна і монголо-татарська колонізація або новий погляд на історичну реалію // Берегиня. – 1999. - № 1-2. – С. 52-69.

43. Хорошкевич А.Л. Исторические судьбы белорусских и украинских земель в XIV – начале XVI вв. // Древнерусское население и исторические судьбы восточного славянства. – М., 1980.
44. Черепнин Л.В. Образование русского централизованного государства. – М., 1960.
45. Шабульдо Ф.М. Битва біля Синіх Вод 1362 року: маловідомі та незнанні аспекти // Український історичний журнал. – 1996. - № 2. – С. 3-15.
46. Шабульдо Ф.М. Земли юго-западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – К., 1987.
47. Шабульдо Ф.М. Київське князівство Ольгердовичів в контексті української державності // Старожитності. – 1994. - № 1-2. – С. 6-7.
48. Шабульдо Ф.М. Україна в державотворчих процесах в Криму в кінці XIV – першій половині XV століття // Сучасність. – 1996. – № 5. – С. 82-88.
49. Шапиро А.Л. Проблемы социально-экономической истории Руси XIV-XV вв. – Л., 1977.
50. Шекера І.М. Про характерні риси соціальної диференціації селян України в XVI ст. // Феодалізм: Економіка. Класова боротьба. Культура. – К., 1986.
51. Щербак В.О. До питання про еволюцію класово-станової структури феодального суспільства України в XIV – першій половині XVII століття // Український історичний журнал. – 1987. – № 2. – С. 83-91.
52. Яковенко Н. Володимир Ольгердович // Історія України в особах IX-XVIII ст. – К., 1993. – С. 144-156.
53. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — К., 2006.
54. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні в XVI-до середини XVII ст.. — К., 2002.
55. Яковенко Н. У XVI столітті ми жили в правовій державі // Старожитності. – 1991. - № 4. – С. 10.
56. Яковенко Н. Україна аристократична // Старожитності. – 1991. - № 5. – С. 1-10.

Тема №5
УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Семінарське заняття № 11-12 (4 години)

Теоретичний блок

1. Поширення польських впливів на українських землях (XIV – середина XVI століття). Політичний лад Польщі та його особливості.
2. Люблінська унія 1569 року та її наслідки для українських земель.
3. Церква й українське суспільство.
 - а) релігійна ситуація в XVI ст. Криза православ'я;
 - б) виникнення та діяльність церковних братств;
 - в) Берестейська унія 1596 року.
4. Головні аспекти культурного розвитку українських земель у XIV — першій половині XVII століть

Термінологія для закріплення: *Берестейська унія, братства, Владислав IV, Єзуїти, кріпацтво, Люблінська унія, П.Могिला, К.Острозький, Печерський монастир, І.Потій, Православна церква, релігійні ордени, релігійна полеміка, реформаційні рухи, Зигмунд Август, становище Закарпаття та Північної Буковини, фільварок, «Устава на волоки», архітектура, друкарство, єзуїтська колегія, культура, освіта, мистецтво, наука, просвітники.*

Рекомендації по підготовці теоретичної частини:

У першому питанні слід окреслити вплив Польщі на частину руських земель у XIV – XV ст. Схарактеризувати політичний устрій Польщі, зацентрувати йвагу на його віддіміність ві того типу, що склався у Великому князівстві Литовському. Друге питання присвячене Люблінській унії. Розпочати дослідження цього питання слід з передумов та причин Люблінської унії.

Серед причин найголовнішими є:

- політичні (військовий чинник, зокрема Московська держава та татари);
- соціальні (прагнення литовських магнатів урівнятися у правах з польською шляхтою);
- ослаблення Литви.

У чому сутність унії? Як і коли вона укладалася? Характеризуючи цю подію зазначте, що у результаті утворилася держава Річ Посполита, яка мала єдиного короля, єдину фінансову систему та зовнішню політику. Литва зберігала

автономію (власні — виконавча влада, військо, законодавство). Розкриваючи наслідки унії для України необхідно проаналізувати ті зміни, які сталися на українських землях. Тезово це можна показати так.

- Колонізація українських земель.
- Полонізація. Впровадження фільварків.
- Панщина. Адміністративний поділ українських земель.
- Поширення впливу католицької церкви.
- Ліквідація автономії України.

Третє питання присвячене церковному життю на Україні у XVI-XVIII ст. та Берестейській унії. У першому підпункті покажіть конфесійну різноманітність, що склалася. Доведіть, що православ'я знаходилося у кризі. В результаті цього православна церква прагне знайти вихід шляхом укладання унії або союзу. Головними факторами, які вплинули на її укладання були:

- на зміну віротерпимості прийшла котрреформація або католицька реакція (вперше обґрунтована єзуїтом Петром Скаргою)
- верхівка православної церкви почала схилитися до підпорядкування католицькому престолу
- московська митрополія у 1589 р. перетворилася у патріархію, що загрожувало підпорядкуванням української церкви Москві
- кризова ситуація у православній церкві
- необхідність протистоянні подальшій латинізації та полонізації української світської еліти, а також добиватися зрівняння прав українського духовенства з латинським.

Розкажіть про хід укладання Берестейської унії. Як висновок необхідно вказати, що унія призвела до розколу українського суспільства, формування потужної антиуніатської опозиції.

Виникнення та діяльність церковних братств. Дайте визначення поняттю братства. Зазначте, що вони формуються в умовах підлеглості українських земель Речі Посполитій. Ці суспільні організації стали осередками національної культури, церкви, освіти. Роль братств та їх діяльність найяскравіше висвітлено у роботах Я. Ісаевича. Аналізуючи діяльність братств зверніть увагу на їх еволюцію. У XV ст. вони носили релігійно-благодійницький характер; опікувалися українцями, влаштовували громадські богослужіння, допомагали бідним, організовували шпиталі. У XVI ст. братства набули великого громадсько-політичного та національно-культурного значення. Посилення національно-культурного гніту на українських землях змушує братства більш активно виступати на захист прав українського населення. Братства Підтримували не чисельні українські магнати: К.Острозький, А.Кисіль та інші. Розкрийте освітянський, друкарський аспекти діяльності братств. Найдавнішим братством було Львівське (1453 р.), окрім нього діяли Київське (1615 р.), Острозьке, Луцьке, Перемишлянське та інші. В числі провідних діячів були: Ю.Рогатинець, Красовський, Л.Зизаній, І.Борецький, П.Беринда. Характер своєї діяльності братства зберегли до кінця XVII ст. На початку XVIII ст. вони занепали і перетворилися практично на церковні організації, які дбали про збереження церков і відправу богослужінь.

Культура України у XVI - першої половини XVII століття. Розкрийте це питання за таким планом.

Умови національно-культурного розвитку українського народу. Умови національно-культурного розвитку перш за все політичні фактори достатньо висвітлювались на лекційному та семінарському заняттях, тому достатньо узагальнити відомі факти та назвати основні умови національно-культурного розвитку у XVI- I половині XVII ст. Обов'язково зазначте, що період раннього новітнього часу — це історичний період, коли формувалася ранньонаціональна свідомість і культура українського народу.

Розвиток української мови.

У XVI- I половині XVII ст. писемна мова на Україні називалася руською. Під впливом усного мовлення в ній з'являються риси української літературної мови. Вона починає вживатися у різних сферах писемності поряд з церковнослов'янською, польською, латинською.

Освіта.

В Україні існувала церковна, монастирська, домашня освіта. В II половині XVI ст. для багатьох людей в українському суспільстві стало зрозуміло, що потрібно реформувати освіту. Які причини такого розуміння?

У 70-х роках XVI ст. виникають слов'яно-греко-латинські школи (перша Острозька). Вони стали організовуватися при братствах (Львівському-1585р., Київському-1615р. і ін.). Який рівень викладання був у школах? Яких тогочасних вчителів ви знаєте? Які предмети викладалися?

Як висновок скажіть, що ці школи відповідали тогочасним потребам розвитку суспільства і стали важливим інструментом підвищення рівня освіти в Україні, а також культурного та політичного згуртування представників українського народу. Важливе місце у цьому питанні відведіть створенню Києво-Могилянського колегіуму (1632р.). Його значення у становленні вищої освіти в Україні.

Книгодрукування.

Першою друкованою книгою українського автора була видана в Римі латинською мовою у 1483 р. Юрія Дрогобича. Значний вклад у розвиток книгодрукування в Україні зробив московський книгодрукар Іван Федоров (Федорович), який у 1572 р. переїхав до Львова. На кошти братства він у 1574 р. видав перші свої надруковані в Україні книги — “Апостол,” “Буквар” Особливо плідною була праця І.Федорова в Острозькій друкарні, заснованій у 1578 р. К.Острозьким. До середини XVII ст. на українських землях в різний час діяло 25 друкарень. Вони видавали книжки переважно церковно-слов'янською та староукраїнською мовами. До великих друкарень належали Острозька, Львівська, Києво-Печерська.

Література.

Розвиток полемічної літератури. Полемічна література включала в себе твори релігійного спрямування, автори яких у формі дискусії заперечували богословські, політичні, а також інші погляди і позиції своїх противників (Петро Скарга, Герасим Смотрицький, Христофор Філалет, Іван Вишенський,

Стефан Зизаній, Клірик Острозький, Мелетій Смотрицький, Іов Борецький, Захарія Копистенський). Полемічна література відіграла надзвичайно велику роль у формуванні ранньонаціональної свідомості українського народу.

Літописання.

Що називається літописанням? Коли відновилося літописання на українських землях. Назвіть найвідоміші літописи (Гусинський - до 1597р., Львівський - 1498-1649рр., Острозький - 1500-1636рр. та ін.). Літературні жанри. Доведіть багатожанровість української літератури XVI- I половини XVII ст. Назвіть представників ораторсько-проповідницької прози, мемуаристики, політичної публіцистики, поезії.

Усна народна творчість.

Архітектура.

Особливість містобудування на Україна вирізнялося оборонною спрямованістю. В планувальній структурі міст вирізнялися замок та укріплене поселення. Певного поширення набуло кам'яне будівництво. У світській і церковній архітектурі виникали елементи і ренесансного стилів. Дайте визначення понять: ренесанс, бароко.

Живопис, книжкова мініатюра, гравюра.

Титульний аркуш Острозької Біблії. 1581 р.

САМОСТІЙНА РОБОТА №8

студента _____ групи _____

1. Опишіть становище українських земель на середину XVI століття: Закарпаття, Буковини, Бессарабії, руських земель під Литвою.

2. Про кого йдеться? «1564 оселилися на території Корони Польської. У Речі Посполитій здійснювали свою діяльність через публічні школи гуманістичного напрямку, конвікти і рицарські школи для шляхетської молоді, учительські семінарії та духовні семінарії для священників. На середину 17 ст. на теренах Речі Посполитої діяли 32 колегіуми, з них 13 — на українських землях». Яка головна мета їхньої діяльності в українських землях?

2. Хто ці особи? (зазначте роки, основні віхи життя та діяльності).

1

2

3

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ДО ТЕМИ №5 «УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ»

У списку подано літературу, яку необхідно використовувати при підготовці семінарських занять та самостійної роботи. Цей перелік не є вичерпним, до нього увійшли основні праці, що зберігаються у фондах бібліотеки ПНПУ. Окрім цього списку можна скористатися електронним каталогом бібліотеки ПНПУ (<http://lib.pnpu.edu.ua>), пошуком необхідних видань на електронних інтернет ресурсах (їх огляд поданий наприкінці цього посібника) та електронною бібліотекою кафедри історії України (переглянувши каталог до папок «Середньовічна історія України та Джерела / Середньовічна історія України»).

1. Антонович В.Б. Про козацькі часи на Україні. – К.: Дніпро, 1991.
2. Білоус, Н.О. Люблінська унія 1569 р. : історіографічні погляди та інтерпретації (до 440-річчя Люблінської унії) // Український історичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 65–83.
3. Бойко І.Д. Селянство України в другій половині XVI – першій половині XVII ст. – К., 1963.
4. Грабянка Г. Спершу розповідь про те як Малоросія втрапила в ярмо до ляхів // Літопис гадяцького Полковника Г.Грабянки. – К.: Знання України. – 1992.
5. Грушевський М.С. З історії релігійної думки на Україні. – К., 1992.
6. Грушевський М.С. Занепад українського життя в XV-XVI ст. // Грушевський М. Духовна Україна. – К., 1994. – С. 139-144.
7. Грушевський М.С. Історія України-Русі. – К., – 1994. – Т.5.
8. Гудзяк Б. Дилема Адама Кисіля. Хіба в Україні не зацікавлені нею? // Пам'ятки України. – 1990. - № 4-1.
9. Гуслистий К.Г. Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі в другій половині XVI – першій половині XVII ст. – К., 1941.
10. Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль у розвитку української культури (XVI-XVII ст.). – К.: Наукова думка, 1966.
11. Ісаєвич Я.Д. Освітній рух в Україні XVII століття: східна традиція і західні впливи // Київська старовина. – 1995. - № 1. – С. 2-9.
12. Кіку І.О. Соціально-економічне становище селян Волині в 1638-1648 рр. // Український історичний журнал. – 1987. - № 6. – С. 45-52.

13. Костомаров М.І. Князь Костянтин Острозький // Історія України в життєписах визначних її діячів. – Львів, 1918 (Репринт). – К., 1991.
14. Крижанівський О.П., Плохій С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: у 3-х кн. – Кн. 3. – К.: Либідь, 1994.
15. Крикун М.Г. Поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1990. – С. 24-41.
16. Крип'якевич І.П. Історія України. – Львів: Світ, 1992.
17. Лаврів П. Татарські сакми і козацькі сторожі // Лаврів П. Історія Південно-східної України. – Львів, 1992. – С. 47-51.
18. Леп'явко С. Козацькі війни кінця 16 ст. в Україні. - Чернігів: Сіверянська думка, 1996. - 286 с.
19. Леп'явко С. Криштоф Косинський // Історія України. – 2000. – № 12 (березень). – С. 3-8.
20. Леп'явко С.А. Українське козацтво у 1587-1589 рр. // Наукові записки. Історичні науки (Націон. Університет імені М.П.Драгоманова). – К., 2000. – Вип. 36. – С. 48-55.
21. Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569-1654 рр.). – К., 1975.
22. Михайлина П.В. Політика адміністрації Речі Посполитої в містах України другої половини XVI- першої половини XVII століття // Історія та історіографія України. – К., 1985. – С. 39-48.
23. Мокрий В. Церква в житті українців. – Львів, 1993.
24. Мохов Н.А. Молдавія епохи феодалізму. – Кишинев, 1964.
25. Натикач П.І. З історії суспільно-політичного руху на Україні в кінці XVI-першій половині XVII століття // Український історичний журнал. - 1978. - № 3. – С. 88-93.
26. Однороженко, О. А. Герб князів Вишневецьких // Січеславський альманах : Зб.наукових праць з історії укр. козацтва. – Дніпропетровськ, 2008. – Вип. 3. – С.106–121.

27. Плохій С. Наливайкова віра. Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні — К., 2005.
28. Розумна Є. Люблінський унійний сейм: проблеми прилучення Київського воєводства // Мандрівець. – 1999. - № 4. – С. 43-45.
29. Сас П.М. Деякі питання розвитку ремесла у містах України в кінці XV – 60-х роках XVI століття // Феодалізм: економіка, класова боротьба, культура. Збірник статей. – К.: Наукова думка, 1986.
30. Сидоренко О.Ф. Українські землі у міжнародній торгівлі (IX – середина XVII ст.). – К.: Наукова думка, 1992. – С. 114-188.
31. Слабошницький М. Костянтин Острозький та його академія // Слабошницький М. З голосу нашої Кліо: Події і люди української історії. – К., 1993. – С. 199-201.
32. Станіславський В.В. Запорізька Січ та Річ Посполита. 1686-1699. - К.: Ін-т історії України НАН України, 2004 // Український історичний журнал. - 2007. - №3. - с.209-211.
33. Україна під Польщею // Велика історія України: У 2-х т. – Т.1. – К., 1993.– С. 343-351.
34. Хінчевська-Геннель Тереза Найясніша про Найяснішу: Річ Посполита у венеціанській історичній літературі XVII ст. // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. - К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. - №4. - с.499-513.
35. Шекера І.М. Про характерні риси соціальної диференції селян України в XVI ст. // Феодалізм: Економіка. Класова боротьба. Культура. – К., 1986.
36. Щербак В.О. До питання про еволюцію класово-станової структури феодального суспільства України в ХІУ – першій половині XVII століття // Український історичний журнал. – 1987. – № 2. – С. 83-91.
37. Щербак В.О. Україна в планах Швеції, Польщі і Російської держави в другій половині 20-х на початку 30-х років XVII століття // Україна і Польща в період феодалізму. – К., 1991. – С. 98-104.
38. Щербак В.О. Україна під владою Речі Посполитої // Щербак В.О. Антифеодальні рухи на Україні напередодні Визвольної війни 1648-1654 рр. – К., 1989. – С. 7-27.

39. Яковенко Н. Здобутки і втрати Люблінської унії // Київська старовина. – 1993. - № 3. – С. 77-85.
40. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — К., 2006.
41. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні в XVI-до середини XVII ст.. — К., 2002.
42. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. — Київ: Наукова думка, 1993. 416 с. (вид. 2-ге, переглянуте і виправлене: Київ: Критика, 2008. 472
43. Яроцький П. Берестейська унія. Про що свідчать її уроки // Віче. – 1994. – № 6. – С. 140-153.

Тема №6
**«УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО: ВІД СТАНОВЛЕННЯ ДО
УТВЕРДЖЕННЯ»**

Семінарське заняття № 13-14 (4 години)

Теоретичний блок

1. Теорії походження, причини виникнення і джерела формування українського козацтва.
2. Дискусія щодо місця виникнення Запорізької Січі.
3. Адміністративно-територіальний і військовий устрій Запоріжжя.
4. Виникнення та розвиток реєстрового козацтва.
5. Посилення козацтва у другій половині XVI - на початку XVII століття.
Боротьба козаків проти турків і татар.
6. Повстання кінця XVI – початку XVII століття:
 - а) К.Косинського і С.Наливайка;
 - б) 20-30-х років XVII століття;
 - в) «Ординація» 1638 року.

Термінологія для закріплення: *Дике поле, Запоріжжя, іслам, категорії козаків, Кіш, козак, королівські укази, народи прикордоння, повстання, реєстр, самоврядування, Січ, теорії походження, турки, О.Дашкевич, Д.Вишневецький, К. Косинський, С.Наливайко,, Я. Острянин, М.Жмайло, Т.Федорович, Д.Гуня, К. Скирдан.*

Рекомендації по підготовці теоретичної частини:

Попереднє семінарське заняття є фактично викладом передумов формування козацького стану, яке необхідно розкрити у на даному семінарському занятті прослідкувавши його еволюцію, від зародження, до оформлення окремої соціальної верстви та до часу боротьби за своє юридичне визнання.

На кінець XVI ст. на українських землях сформувалася нова суспільна верства — козацтво. Розгляд першого питання пропонуємо підготувати таким

чином. Опрацювавши рекомендовану літературу по темі побудуйте розповідь за схемою, яка пропонується. Виникнення українського козацтва (передумови, причини).

I. Політичні передумови

1. Кримсько-турецька загроза;
2. Входження українських земель до складу Речі Посполитої;
3. Річ Посполита не спроможна захистити свої кордони

II Соціально-економічні:

1. Феодальний гніт;
2. Вільні общинники => залежні селяни;
3. Уходництво;
4. Полонізація

III Географічні

1. Наявність Дикого поля

IV Релігійні

1. Експансія католицизму;
2. Захист православ'я

Теорії походження:

- уходницька
- бродницька
- національна (хозари, татари, чорні клобуки, арії ...)
- автохтонна
- захисна
- (інші, за вибором)

Теорії охарактеризуйте за схемою: автори, зміст, наведіть кілька цитат з джерел, які ілюструють дану теорію, завершіть власним коментарем.

Розкрийте етимологію слова козак. Слово “козак” — (тюрк) — вільна людина, воїн; косак — (слов.) — той, хто носить косу.

Знайдіть та зачитуйте фрагменти, які є першими згадками про козаків, як організовану верству.

- 1489 р. — М. Бельський

○ 1473 р. — Л. Коллі

Висновок: становлення козацтва довготривалий процес обумовлений дією різних факторів, до середини XVI ст. козацтво сформувалося як окремий соціальний стан.

Друге питання присвячене виникненню Запорозької Січі. Зупиніться на дискусії, щодо місця виникнення першої січі.

Хортицька — 50-ті рр. XVI ст.; Д. Вишневецький (Мицик Ю., Яковенко Н.)

Томаківська — 80-ті рр. XVI ст. (Голобуцький В., Сергієнко С.)

Відомо 8 Запорізьких Січей: Хортицька, Томаківська, Базавлуцька, Микитинська, Чортомлицька, Підпільненська, Кам'янська, Олешківська. Знайдіть її на карті. впишіть роки існування.

Третє питання підготуйте у вигляді повідомлень про різні аспекти устрою Січі. Складіть схему адміністративного устрою.

Четверте питання розпочніть з короткого переліку категорій козаків, що існували. Розкрийте причини виникнення реєстру. 1572 р. — реєстр Сигізмунд Август. 1578 р. — Реєстр Стефана Баторія — новий соціальний стан. Прослідкуйте чисельні зміни реєстру до середини XVII ст. Закінчуючи вкажіть на роль козацтва в історії України і формування української державності.

Підготуйте п'яте питання, як систему відповідей на запитання:

1. Які зміни відбулися у міжнародному становищі українських земель у II половині XVI ст.? Як це відобразилося на українських землях?
2. Охарактеризуйте сухопутні дії козаків проти турецько-татарських набігів.
3. Якою була тактика морських походів запорожців? Прослідкуйте по карті напрямки морських походів під проводом Петра Конашевича Сагайдачного.
4. Складіть історичний портрет П.Сагайдачного (Д.Яворницький, В.Голобуцький, А.Сокульський).
5. Якої політичної лінії дотримувався П.Сагайдачний у стосунках з польським урядом?

6. Хотинська війна. Яким було співвідношення козацько-польських та турецько-татарських сил під Хотином? Як проявили себе козаки під час Хотинської битви 1621 р.?

Останнє запитання слід розпочати із загальних причин повстань.

1. релігійний гніт
2. поширення польсько-шляхетського землеволодіння
3. закріпачення
4. невідповідність реєстру числу козаків. Прагнення посполитих перейти до козацького стану
5. намагання польської адміністрації обмежити права, привілеї, самоврядування козаків, Запорізьку Січ
6. усвідомлення козаками себе особливою верствою. Вироблення навичок ведення військових походів (на татар, турок)
7. намагання польського уряду обмежити козаків у їх походах на Туреччину.

Подайте відомості про повстання у хронологічному порядку:

під проводом К.Косинського (1591-1593 рр.), С.Наливайка (1594-1596 рр.), М.Жмайла (1625), Ф.Трясила (1630-1631 рр.), П.Павлюка (1637 рр.), Я.Остринина, Гуні (1638 р.). (В.Леп'явко.)

Порівняйте ці повстання. Виділіть загальні риси:

- стихійність
- відсутність чітких вимог, мети
- вихід (початок) із Запоріжжя
- неоднорідність, розкол у середовищі самих повстанців
- оборонний характер ведення дій.

Завершуючи відповідь зазначте, що селянсько-козацькі повстання XVI-XVII ст. заклали підвалини козацькій революції під проводом Богдана Хмельницького (1648-1657 рр.).

Розкрийте поняття «Ординація». Ординація 1638 (від лат. *ordinatus* — упорядкований, "Ординація Війська Запорізького реєстрового, що перебуває на службі Речі Посполитої") — постанова сейму Королівства Польщі, видана у лютому (березні) 1638 року після придушення повстання під керівництвом Павлюка та Скидана. У чому причини прийняття цього документи. Його зміст та наслідки.

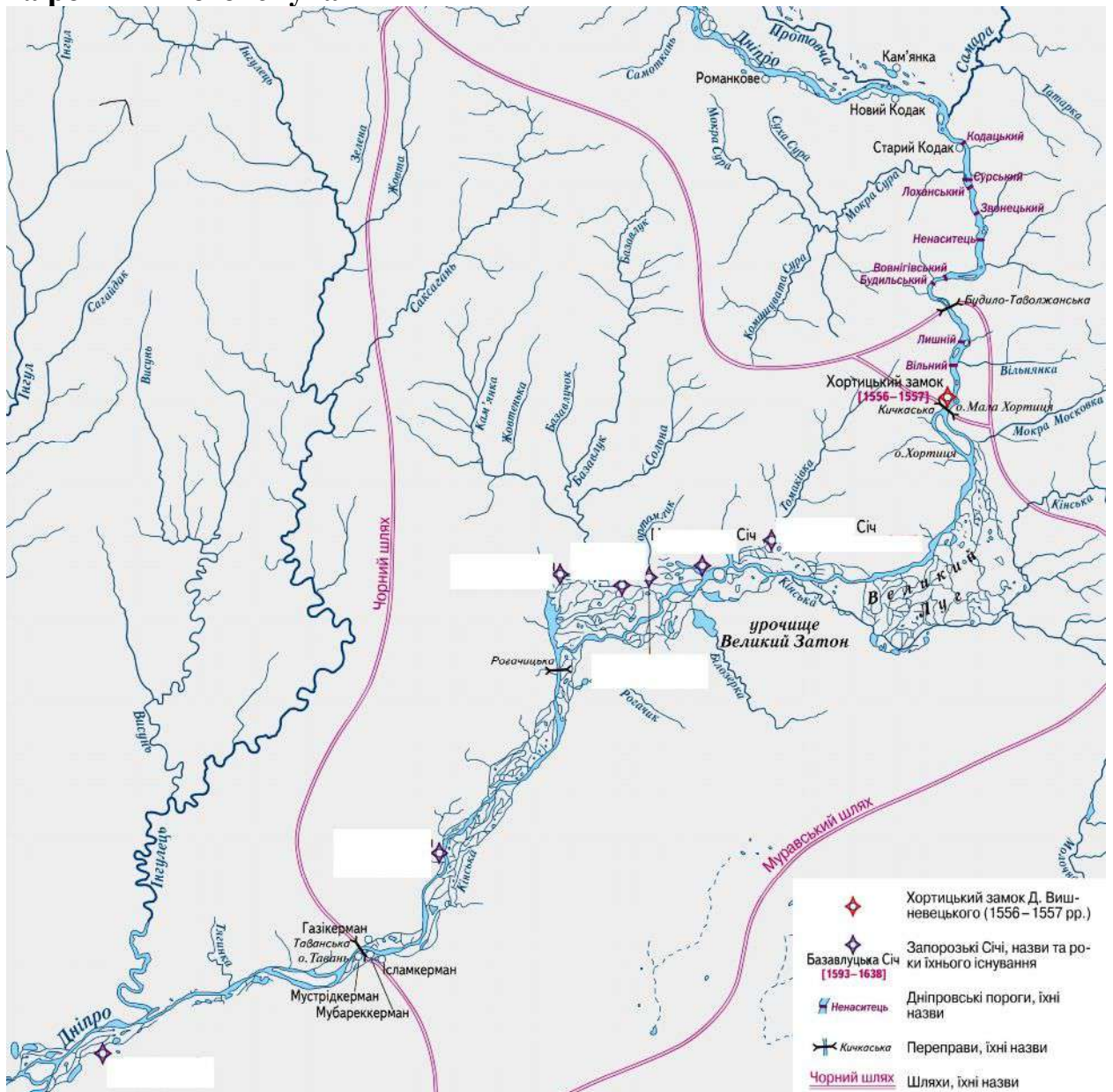
САМОСТІЙНА РОБОТА №9

студента _____ групи _____

1. Співвіднесіть ім'я керівника повстання та час.

а Марко Жмайло	1. 1638 р.
б Федір Трясило	2. 1625 р.
в Криштоф Косинський	3. 1594-1596 рр.
г Яків Острянин	4. 1591-1593 рр.
д Семергей Наливайко	5. 1630-1631 рр.

2. Позначте на карті назви Січей та роки їхнього існування

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ДО ТЕМИ №6
«УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО: ВІД СТАНОВЛЕННЯ ДО
УТВЕРДЖЕННЯ»

У списку подано літературу, яку необхідно використовувати при підготовці семінарських занять та самостійної роботи. Цей перелік не є вичерпним, до нього увійшли основні праці, що зберігаються у фондах бібліотеки ПНПУ. Окрім цього списку можна скористатися електронним каталогом бібліотеки ПНПУ (<http://lib.pnpu.edu.ua>), пошуком необхідних видань на електронних інтернет ресурсах (їх огляд поданий наприкінці цього посібника) та електронною бібліотекою кафедри історії України (переглянувши каталог до папок «Середньовічна історія України та Джерела / Середньовічна історія України»).

1. Антонович В.Б. Про козацькі часи на Україні. – К.: Дніпро, 1991.
2. Апанович О. Збройні сили України першої половини XVII століття. – К., 1969.
3. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. К., 1991.
4. Боплан Г. Опис України. – К., 1990. – С. 41-49.
5. Гетьмани України : Історичні портрети : Збірник. – К., 1991. – С. 214.
6. Голобуцький В.А. Запорозьке козацтво. - К., 1994.
7. Грушевський М.С. Історія української казаччини // Вітчизна, 1989. – № 1-2.
8. Гурбик А.О. Виникнення Запорозької Січі (хронологічний та територіальний аспекти проблеми). // Український історичний журнал. – 1999. – № 6. – С. 3-15.
9. Історія України в особах : IX-XVII століття – К., 1993. – С. 221-225, С. 239-246, С. 255-265.
10. Костомаров М.І. Київський митрополит Петро Могила // Наука і суспільство. – 1990. – № 1. – С. 51-68.
11. Костомаров М.І. Історія України в життєписах визначних її діячів. – (Репринт.) К., 1991.
12. Крикун М.Г. Поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях (Проблеми слов'янознавства). – Львів., 1990. – С. 24-41.

13. Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. В Україні. — Чернігів, 1996.
14. Леп'явко С. Повстання К.Косинського (1591-1593 рр.) // Український історичний журнал. — 1994. - № 4. — С. 120-132 ; № 5 — С. 116-126.
15. Леп'явко С. Северин Наливайко // Історія України. — 2000. — № 21. — С. 1-5 ; № 22. — С. 9-11.
16. Лисенко І. Петро Могила // Україна. — 1991. — № 26. — С. 31-32.
17. Мицик Ю. Джерела з історії українського козацтва // Історія в школах України. — 2002. - № 3. — С. 15-18.
18. Наливайко Д. Козацька християнська республіка. Запорозька Січ у західноєвропейській літературі. — К., 1992.
19. Панашенко В.В. Чорноморські походи запорізьких козаків у першій половині XVII століття // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. — К., 1989. — Вип. 15. — С. 34-36.
20. Сас П.М. Історія України XVI-XVIII ст. Навч. посібник. — Львів, 2001.
21. Сергієнко Г.Я. Біля витоків українського козацтва й Запорозької Січі // Український історичний журнал. — 1992. — № 12. — С. 123-131.
22. Сергійчук В. Байда Вишневецький — ратник української землі. — К., 1989.
23. Сергійчук В. Генеральна Старшина // Наука і суспільство. — 1990. — № 4.
24. Сергійчук В. Морські походи запорожців // Дзвін., 1993. — № 1. — С. 103-120.
25. Сидоренко О.Ф. Українські землі в міжнародній торгівлі (IX середина XVII століття) АН України. — К., Наукова думка, 1992. — С. 114-188.
26. Смолій В. Козацтво та Запорозька Січ у суспільно-політичних процесах ХУІ-ХУІІ століття // Історія України. — 2000. — № 6. — С. 1-3.
27. Смолій В. Феномен українського козацтва в загально-історичному контексті // Український історичний журнал. — 1991.- № 1. — С. 15-23.
28. Смолій В.А., Гуржій О.І. Становлення української феодальної державності // Український історичний журнал. — 1990.- № 10. — С. 10-20.
29. Черкас Б.В. Остафій Дашкевич — черкаський і канівський староста XVI століття // Український історичний журнал. — 2002. - № 1. — С. 53-67.

30. Щербак В.О. Запорізька Січ як фактор консолідації українського козацтва до середини XVII століття // Український історичний журнал. – 1985. - № 5. – С. 66-71.
31. Щербак В.О. Формування козацької самосвідомості (кінець XVI перша половина XVII століття) // Наукові записки (Києво-Могилянська академія). – К., 2000.- Т. 18. Історичні науки. – С. 50-55.
32. Щербак В.О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV-середина XVII ст. — К., 2006. — 300 с.
33. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. – К., 1991.- Т.1-3.
34. Яковенко Н. Нарис історії України: З найдавніших часів до кінця XVIII ст. — К., 1997

МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА №2

Модульна контрольна робота виконується на семінарському занятті у вигляді письмової роботи, що складається з розгорнутих відповідей на два запитання.

Перелік запитань.

1. Вхідження українських земель до складу Великого князівства Литовського.
2. Особливості перебування українських земель у складі ВКЛ.
3. Кревська унія 1385 року.
4. Вітовт та його політика.
5. Волинь Свидригайла
6. Київщина та Чернігівщина Олельковичів
7. Політичний розвиток українських земель у складі Великого князівства Литовського після смерті Вітовта.
8. Відносини Литви з Польщею, Московським царством та Кримським ханством і доля українських земель.
9. Соціально-економічний українських земель у складі Великого князівства Литовського (XIV – середина XVI століття).
10. Політичний устрій українських земель у складі Великого князівства Литовського (XIV – середина XVI століття).
11. Причини, передумови та укладення Люблінської унії
12. Наслідки та значення Люблінської унії для українських земель.
13. Соціально-економічний розвиток українських земель після Люблінської унії.
14. Економічний розвиток українських земель після Люблінської унії.
15. Релігійне становище в Україні в XIV-XVI ст.
16. Реформаційні рухи в Україні в XIV-XVI ст.
17. Берестейська унія 1596 року.
18. Братства.
19. Становище держави в Україні у першій третині XVII століття.
20. Діяльність І. Борецького та П.Могили.

21. Проблема походження козацтва.

22. Причини

формування,

джерела

українського

козацтва

23. Категорії

українського

козацтва.

24. Виникнення

Запорізької Січі. Д.Вишневецький.

25. Військово-політичний устрій Січі.

26. Військові походи козаків кінця XVI- початку XVII ст.

27. Адміністративно територіальний устрій Січі

28. Козацтво в 2 половині XVI-на початку XVII ст.

29. Повстання під проводом К. Косинського

30. Повстання під проводом С.Наливайка.

31. Боротьба козаків з турками і татарами (кінець XVI – початок XVII століття).

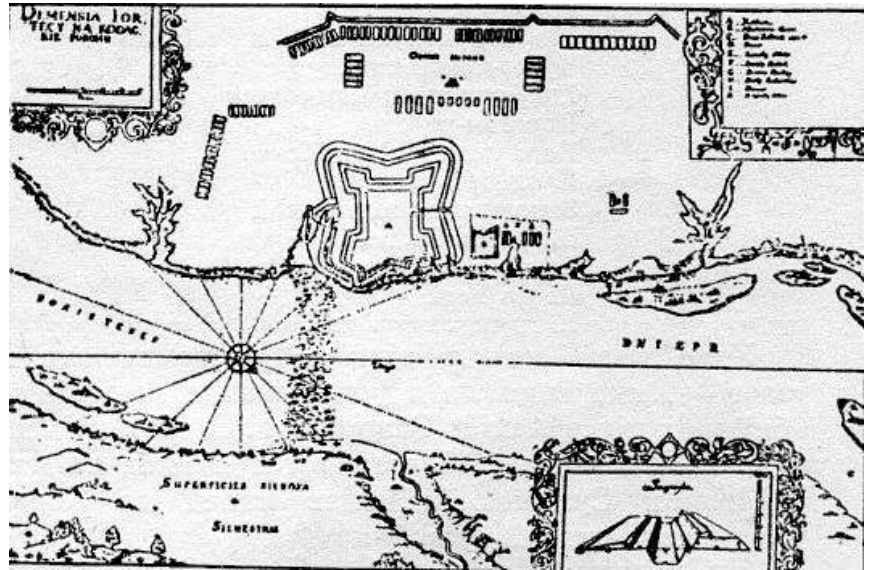
32. Петро Конашевич-Сагайдачний.

33. Народні рухи 20-х років XVII століття.

34. Народні рухи 30-х років XVII століття

35. Ординація 1638 р.

36. Культура України-Русі кінця XVI- середини XVII ст.

ТЕМИ ІНДИВІДУАЛЬНИХ РОБІТ

Індивідуальна робота виконується після погодження теми із викладачем студентами, що мають пропуски, недостатню кількість балів за модуль, або бажають покращити свої результати. Оформлення згідно вимог до оформлення рефератів.

1. Битва на Синіх Водах.
2. Литовські статuti: аналіз джерела.
3. Відносини Литви з Московським царством та Кримським ханством.
4. Політичний розвиток Речі Посполитої у другій половині XVI - першій половині XVII століть.
5. Князь Костянтин Острозький – видатний громадський і культурний діяч.
6. Видатні громадські діячі і вчені-просвітителі:
 - а) Галшка Гулевичівна;
 - б) Костянтин Острозький;
 - в) Лазар Баранович;
 - г) Петро Могила;
 - д) Герасим Смотрицький.
 - є) Мелетій Смотрицький
7. Острозька греко-слов'янська школа – осередок шкільної науки і освіти в Україні.
8. Розвиток освіти і науки в XV- середини XVII ст.
9. Літописання та література, поширення друкарської справи в Україні XV- середини XVII ст..
10. Розвиток музики і театру XV- середини XVII ст.
11. Архітектура та живопис XV- середини XVII ст.
12. Виникнення козацтва: основні теорії.
13. «Сарматський слід» в культурі Речі Посполитої
14. Колонізація степового прикордоння

ПЕРЕЛІК КОРИСНИХ ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ

Цей перелік¹ не є вичерпним і подається для пошуку інформації, джерел, текстів, наукової літератури. Тут ви не знайдете готових рефератів, повідомлень, тощо.

<http://www.history.org.ua> – сайт Інституту історії України НАН України. Ресурс, котрий відомий кожному професійному історичному фахівцю України. Містить зміст та електронні версії кількох десятків історичних журналів. Зокрема наукових періодичних видань низка спеціалізованих, котрі присвячені окремо давньоруській добі, ранньомодерному часу, новітній епосі. Також до Ваших послуг енциклопедія історії України, ел. варіанти останніх історичних видань, новини і новинки історичного процесу в Україні та багато корисних посилань.

<http://litorpys.org.ua/> – чудовий сайт, котрий спеціалізується на джерелах з історії України. Саме там Ви знайдете тексти літописів, щоденників, пам'ятки літератури, історичні мапи та документи. Ресурс приємно оформлений, не надто завантажує трафік, джерела згруповані за систематично-хронологічним принципом, а тому шукаються просто. Перевагою сайту є те, що документи легко копіюються в Word, що значно полегшує працю з ними.

<http://www.archives.gov.ua> – офіційний веб-портал Державного комітету архівів України. Електронні публікації документів, наукові статті і публікації. Молодим історикам буде корисним перелік архівних установ загальнодержавного і обласного рівнів з номерами телефонів. Електронні каталоги і описи з якими варто ознайомитися перед поїздкою до архіву, посилання на сайти різних архівних установ.

<http://www.rusarchives.ru/> – портал «Архивы России». За тематикою схожий з попереднім ресурсом, але, зі зрозумілих причин, містить матеріали, передусім з історії Росії.

<http://ukrknyga.at.ua/> – безкоштовна електронна бібліотека «Українська книга». У розділі «Історія» 1185 книг з історії України, археології, абсолютно різні за хронологією і тематикою.

<http://manuscripts.ru/> – російський сайт, містить колекції давніх і середньовічних слов'янських та російських текстів; інформацію про розробки в галузі їх електронної публікації та методи створення

¹ Висловлюємо щирі вдячності колегам — д.і.н. Волошину Ю.В. та к.і.н. Сердюку І.О. за можливість використати анонсований огляд електронних ресурсів.

повнотекстових баз даних складних по структурі і змісту рукописних пам'яток.

<http://www.feb-web.ru/feb/feb/c11-17.htm> – електронна бібліотека «Русская литература и фольклор». Цікава з точки зору текстів і досліджень присвячених писемним пам'яткам доби Київської Русі. Актуальними є повнотекстові версії різних словників, довідників і т. д. «Родзинка» сайту – понад 40 томів (поч. з 1934 р.) масштабного видання «Труды отдела древнерусской литературы» - одного з головних друкованих органів русистів-медієвістів.

<http://alltorrents.com.ua/>, <http://rutracker.org> – торренти, обмінник файлів, цікавий наявністю значної кількості видань XIX –XX ст., відсканованими версіями історичних джерел, таких як «Полное собрание русских летописей», тощо.

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Середньовічна історія як наука. Предмет і завдання курсу.
2. Джерела та література з курсу.
3. Етимологія етноніму і етнотопоніму “Русь”.
4. Проблема походження держави східних слов’ян.
5. Передумови утворення держави Русь
6. Постать князя Кия в історичній літературі.
7. Князі Аскольд і Дір.
8. Князь Олег.
9. Князювання Ігоря.
10. Ольга, її реформи.
11. Князь Святослав.
12. Розширення і зміцнення Київської Русі. Ярополк та Володимир Святославовичі.
13. Піднесення держави за Ярослава Мудрого.
14. Причини, зміст та наслідки християнізації Русі.
15. Формування системи колективного правління Руссю за часів Ярославовичів. Повстання 1068-1071 роки.
16. Русь у період зміцнення державної єдності (перша третина XII ст.). Повстання 1113 року у Києві.
17. Політичний лад і управління Київської Русі.
18. Зовнішня політика князів Київської Русі.

19. Економічний розвиток Київської держави у IX-XIII столітті.
20. Розвиток освіти і писемності в Київській Русі.
21. Архітектура та мистецтво Київської Русі.
22. Літописання Київської Русі.
23. Література та епос в Київській Русі.
24. Причини феодальної роздробленості.
25. Становище князівств Середнього Подніпров'я у період роздробленості:
Київського, Чернігово-Сіверського, Переяславського.
26. Політичний лад і управління Русі в XII – першій половині XIII століття.
27. Кочові народи: печеніги, половці
28. Походи Батия. Золота Орда і Русь.
29. Соціальна історія Київської Русі
30. Розвиток Галицького князівства до XII століття.
31. Розвиток Волинського князівства до XII століття.
32. Роман Мстиславович. Утворення Галицько-Волинського князівства.
33. Правління Данила Романовича.
34. Галицько-Волинське князівство за наступників Данила Галицького.
35. Суспільно-політичний та соціально-економічний розвиток Галицько-Волинського князівства.
36. Культурний розвиток Галицько-Волинського князівства.
37. Утворення Литовської держави.
38. Вхід українських земель до складу Великого князівства Литовського. Особливості перебування українських земель у його складі.
39. Кревська унія 1385 року.
40. Вітовт та його політика.
41. Волинь Свидригайла та Київщина Олельковичів
42. Політичний розвиток українських земель у складі Великого князівства Литовського після смерті Вітовта.

43. Відносини Литви з Польщею, Московським царством та Кримським ханством і доля українських земель.
44. Соціально-економічний і політичний устрій українських земель у складі Великого князівства Литовського (XIV – середина XVI століття).
45. Причини, передумови та укладення Люблінської унії, її значення для українських земель.
46. Соціально-економічний розвиток українських земель після Люблінської унії.
47. Релігійне становище в Україні в XIV-XVI століття. Реформаційні рухи.
48. Берестейська унія 1596 року.
49. Братства.
50. Становище держави в Україні у першій третині XVII століття. П. Могила.
51. Проблема походження козацтва.
52. Причини формування джерела та категорії українського козацтва.
53. Виникнення Запорізької Січі. Д. Вишневецький.
54. Військово-політичний та адміністративно територіальний устрій Січі.
55. Козацтво в 2 половині XVI-на початку XVII ст.
56. Повстання під проводом К. Косинського та С. Наливайка.
57. Боротьба козаків з турками і татарами (кінець XVI – початок XVII століття).
58. Петро Конашевич-Сагайдачний.
59. Народні рухи 20-30-х років XVII століття. Ординація 1638 року.
60. Культура України-Русі кінця XVI- середини XVII ст.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

- Титульний аркуш*. План Києво-Печерського монастиря. Б.д. Електронний ресурс: <http://colovrat.at.ua/photo/3-0-49>
- Тит. аркуш зворот* Срібник Володимира Святославовича (980-1015 рр.). Аверс та реверс. Електронний ресурс: [http://www. http://gerb.bel.ru](http://www.http://gerb.bel.ru)
3. Печатка князя Святополка Ізяславовича (1093-1113 рр.). Аверс та реверс. Електронний ресурс: [http://www. http://gerb.bel.ru](http://www.http://gerb.bel.ru)
6. Печатка Святослава Ігоревича. Київ. До 972 р. Аверс та реверс. Електронний ресурс: [http://www. http://gerb.bel.ru](http://www.http://gerb.bel.ru)
7. Монах-переписчик. Фрагмент мініатюри з Ларентіївського літопису. Електронний ресурс: www.i-u.ru/biblio/archive/bahtiarov_ist/01.aspx
12. Київська псалтир або Спіридонія. 1397 р. П. Вздорнов Г.И. Исследование о Киевской Псалтыри. Киевская Псалтирь. — М. Искусство, 1978.
13. Карта Київська Русь. Електронний ресурс: <http://izbornyk.org.ua/ishevch/ishev16.htm>
22. Срібник Ярослава Мудрого. Аверс та реверс. Електронний ресурс: [http://www. http://gerb.bel.ru](http://www.http://gerb.bel.ru)
30. Колт золотий із перегородчастою емаллю. X-XIII ст. Асеев Ю.С. Джерела мистецтво Київської Русі / Ю.С.Асеев. — К.: Мистецтво, 1980. — С. 143.
35. Карта феодальної роздробленості Русі. Електронний ресурс: http://izbornyk.org.ua/litop/map_1240.htm
40. Князь Ярослав Мудрий з родиною. Грушевський М. Ілюстрована історія України. . Електронний ресурс: [http://www. http://gerb.bel.ru](http://www.http://gerb.bel.ru)
44. Л. Тарасевич. «Нестор-летописец». Гравюра на меди (для печатного издания Києво-Печерского патерика). 1702. // Большая советская энциклопедия. Електронний ресурс.
51. Ольгерд та Вітовт. 3 гравюр Олександра Гваньїні 1578 р. Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх / Феодосій Софонович. — Київ, Наукова думка, 1992. — 336 с.

60. Титульний аркуш «Острозької Біблії». 1581 р. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — К., 2006. — С. 211.
65. Стефан Баторій. Гравюра. Електронний ресурс: <http://graphichouse.ru>
67. Гійом Левассер де Боплан. Козак. Гравюра. Боплан Г. Опис України. — К., 1990.
70. Карта Січі України. Електронний ресурс: http://izbornyk.org.ua/litop/map_1240.htm
73. Печатка Війська Запорізького. Сас П. М. Герб Війська Запорозького: із минулого у сучасне / НАН України. Інститут історії України. — К.: Інститут історії України, 2010.
75. Карта з зображенням фортеці Кодак. Гравюра. Боплан Г. Опис України. — К., 1990.
- 76 Титульний аркуш праці Мелетія Смотрицького. Електронний ресурс <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/jmage029.png>.
79. Підпис до карти України Боплана. Гравюра. Боплан Г. Опис України. — К., 1990.
- .

Науково-методичне видання

Сітарчук Роман Анатолійович, Коваленко Оксана Валентинівна

СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Навчально-методичний посібник

Коректор:

Комп'ютерний набір: Сітарчук Р.А., Коваленко О.В.

Підписано до друку 2011 року. Формат 60x94/16.

Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.

Ум. друк. арк. 3,0. Наклад 300 прим. Зам №

Мова українська